ચારુચર્યા અથવા શુભ આચાર

મુંબઈ:
"ગુજરાતી" છાપાખાનુ

કવિ ક્ષેમેન્દ્રકૃત

ચારુચર્યા અથવા શુભ આચાર

ભાષાંતર કર્તા

ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

(ચોથી આવૃત્તિ)

"ગુજરાતી" છાપાખાનામાં

મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇએ છાપી પ્રકટ કીધું

સાસુન બિલ્ડિંગ્સ, સર્કલ, કોટ–મુંબઈ

સંવત ૧૯૭૦ ઈ. સ ૧૯૧૪

કિંમત અઢી આના

પ્રથમાવૃત્તિ	૧૮૮૯
દ્વિતીયાવૃત્તિ	૧૮૯૩
તૃતીયાવૃત્તિ	૧૮૯૮
ચતુર્થાવૃત્તિ	૧૯૧૪

નિવેદનમ્

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઉત્તમ પ્રતિના સદ્બોધવાળાં, સદ્વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનારાં, બોધક, ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવનારાં પુષ્કળ કાવ્યો છે, તેથી તેનુ ભાષાંતર ગુજરાતી પ્રજાને આપ્યુ હોય તો ઘણું લાભકારક થઈ પડે. આવા હેતુથી અમે સંસ્કૃતમાંથી સુંદર, રસિક, સાથે શિક્ષણદાયી કાવ્યોના ભાષાંતર કરાવી સસ્તી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે. એ ઉદ્દેશનુ પ્રારભફળ તે આ **ચારુચર્યા** અથવા **શુભ આચાર** છે.

એના કર્ત્તા સંબંધી આ પ્રમાણે વૃત્તાંત છે.—આ કાવ્ય કાશ્મીરનિવાસી ક્ષેમેન્દ્રકવિનુ રચેલુ છે. એ કવિ ખ્રિસ્તી સને ૧૦૨૮–૧૦૮૦ સૂધીમાં અનગરાજના સમયમાં હૈયાત હતો રાજાની એવી ઇચ્છા થઈ કે, પિશાચભાષામા એક લાખ શ્લોકમા લખાયલી **બૃહત્કથા**નું સંસ્કૃત ભાષામાં તાત્પર્ય તૈયાર કરવુ. ક્ષેમેન્દ્ર કવિએ તે કામ માથે લીધુ ને **બૃહત્કથામંજરી** નામનો અઢાર હજાર શ્લોકવાળો ગ્રથ તૈયાર કીધો. આ ગ્રંથ રાજાની આજ્ઞાથી થયો ખરો, પણ રસિક ન થવાને લીધે રાણીએ બીજા રાજકવિ સોમદેવ ભટ્ટને આજ્ઞા કરી કે, તમારે રસિક **બૃહત્કથા**–સાર બનાવવો. સોમદેવ કવિએ **કથાસરિત્સાગર** નામનો ૨૪૦૦૦ શ્લોકવાળો ગ્રથ તૈયાર કીધો અને તેથી આ કવિની **બૃહત્કથામંજરી** આજે ઝાઝી લોકપ્રસિદ્ધ નથી. તોપણ એ કવિ, બુદ્ધિમાન્ અને વિદ્વાન્ હોવાથી તેણે બીજા પણ ઘણા ગ્રંથો કીધા છે. એના ગ્રંથની એક ટીપ્પણી હેઠળ આપીએ છીએ:—

૧	અમૃતરગ કાવ્ય.	૫	કલાવિલાસ
૨	અવસર સાર	૬	કવિ કણ્ઠાભરણ
૩	ઔચિત્ય વિચાર ચર્ચા	૭	ચતુર્વર્ગસંગ્રહ.
૪	કનક જાનકી.	૮	ચારુચર્યા

૯	ચિત્રભારત નાટક.	૨૧	મુનિમત મીમાંસા.
૧૦	દર્પદલન.	૨૨	રાજાવલી.
૧૧	દશાવતારચરિત્ર કાવ્ય	૨૩	મુક્તાવલી.
૧૨	દેશોપદેશ	૨૪	લલિત રત્નમાલા.
૧૩	નીતિ કલ્પતરુ	૨૫	લાવણ્યવતી
૧૪	નીતિ લતા	૨૬	વાત્સાયન સૂત્રધાર
૧૫	પદ્ય કાદમ્બરી	૨૭	વિનયવલ્લી.
૧૬	પવન પચાશિકા.	૨૮	વ્યાસાષ્ટક
૧૭	બૃહત્કથા મંજરી.	૨૯	શશિવંશ મહાકાવ્ય.
૧૮	બોધિસત્વાવદાન કલ્પલતા	૩૦	સમય માતૃકા
૧૯	ભારત મંજરી.	૩૧	સુવૃત્ત તિલક
૨૦	રામાયણ મજરી.	૩૨	સેવ્યસેવકોપદેશ

આ પ્રમાણે આ મહા કવિએ અતિ ઉપયોગી, અતિ રસ ભરેલા ૩૨ કાવ્ય ગ્રથ કીધા છે–તેમાંથી અમે પહેલે આ ચારુચર્યાનો ગ્રથ પસદ કીધો છે. સદ્બોધ આપનાર કેટલાક રીતરીવાજો પ્રત્યેક વર્ગમા છે, પણ તેનાં કારણો કોઈ પણ જાણતા નથી; તે કારણો દષ્ટાંતથી આ કાવ્યમા દર્શાવ્યા છે. દષ્ટાંત તરીકે ઉત્તર દિશાએ મસ્તક કરીને સૂવું નહિ, એવો રીવાજ પ્રસિદ્ધ પડી ગયો છે, પણ તેનુ કારણ કોઈ જાણતું નથી. આવી તો ઘણી બાબતો છે. વાચનારને વિશેષતાથી સમજણ પડે તેટલા માટે આ ભાષાંતરના મૂળ શ્લોકમાં જે જે કર્તવ્ય સંબધી જણાવ્યુ છે, તેનાં દષ્ટાંતોનો ઇતિહાસ પણ આપ્યો છે, જે અત્યુપયોગી થઈ પડશે. આશા છે કે, ગુર્જર પ્રજાને આ ગ્રંથ એક શિક્ષણદાયી થઈ પડશે; અને બાળકો આનો ઉપયોગ કરશે તો તેઓને એમાથી શિક્ષાયોગ્ય ઘણું મળશે.

મુબઈ સવત્ ૧૯૪૫–જ્યેષ્ઠ વદ ૧૧. } **ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ.**

અનુક્રમણિકા

મહાકવિ ક્ષેમેન્દ્રકૃત

ચારુચર્યા

અથવા

શુભ આચાર.

૧ **પ્રાર્થના**–લક્ષ્મીનો લાભ થવાથી ભાગ્યશાળી, સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનારા, ત્રણુ જગતને પૂજવા લાયક, સત્યા (સત્યભામા)-મા આસક્ત એવા શ્રીકૃષ્ણુ જય પામો.

૨ **શિક્ષા**–જ્યારે ઘાડી રાત્રિ હોય ત્યારે જાગ્રત થઈ મનુષ્યે સાવધાન થવું; કારણુ કે ગુણુવાનનો આશ્રય કરનારી લક્ષ્મી (શોભા અથવા ધન) પ્રભાતમાં ઉઘડેલા કમળનો આશ્રય કરે છે.

સાર–પ્રભાતમાં વેહેલુ ઉઠી પોતાના ધધામાં લાગવુ કે જેથી લક્ષ્મીનો લાભ થાય છે. વેહેલા ઉઠવાથી શરીર આરોગ્ય રહે છે, ચચળતા આવે છે, અને દરેક કાર્ય સધ્યાકાળે સપૂર્ણ થાય છે–કેમકે વખત ઘણો મળે છે–ને તેથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે.

જુવો નરસિહ મેહેતાનું પદ–"રાત રહે જાહરે પાછલી ખટ ઘડી, સાધુ પુરુષને સુઈ ન રહેવુ"

૩ **શિક્ષા**–હમેશાં જલસ્નાનથી મનુષ્યનુ શરીર પવિત્ર થાય છે, કારણુ કે વૃત્રાસુરને મારનારા ઇદ્રે જલસ્નાન કરીને વૃત્રને મારવાથી મેળવેલા પાતકને દૂર કર્યું હતુ.

સાર–જળમાં નાહાવાથી શરીરાદિકના કેટલાક રોગનો નાશ થાય છે–ઘણુ ચાંચલ્ય આવે છે–સુસ્તી જતી રહે છે. સ્નાન કીધાં પેહેલાં શરીર પ્રમાદી જણાય છે.

૪ **શિક્ષા**–મનુષ્યે પોતપોતાના ઇષ્ટ દેવની પૂજા કર્યા વગર કોઈ પણુ કામ કરવું નહી. કારણુ કે યમરાજા શકરના પૂજનમાં પ્રેમવાળા શ્વેત મુનિને (પોતાના લોકમાં) લઈ જઈ શકયા ન હતા.

૫ **શિક્ષા**–મનુષ્યે શાસ્ત્રમા કહેલા માર્ગ પ્રમાણે જ શ્રદ્ધાસહિત શ્રાદ્ધ કરવુ. જેમ કે શાસ્ત્રવેત્તા ભીષ્મપિતામહે પૃથ્વી ઉપર પિંડ મૂકયો પણ શંતનુ રાજાના હાથમાં પિંડ આપ્યો નહી.

દૃષ્ટાંત–ભીષ્મે શ્રાદ્ધ કર્યું ત્યારે તેમના પિતાજી શંતનુએ ત્યા પ્રત્યક્ષ આવી લાબો હાથ કરીને પિંડ માગ્યો, પણ તેના પુત્રે તેના હાથમા પિંડ આપ્યો નહી, કારણ કે હાથમા પિંડ આપવાથી દોષ લાગે છે

૬ **શિક્ષા**–સૂવા વખતે પથારીમાં પશ્ચિમ કે ઉત્તર તરફ માથું રાખવુ નહી કારણ કે શય્યા આડી પથરાઈ જવાથી ઇંદ્રે દિતિના ગર્ભનો નાશ કર્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–પૂર્વે કશ્યપ ઋષિની સ્ત્રી દિતિ, પયોવ્રત ધારણ કરી પવિત્રતા સહિત ઋષિ-પતિના આશ્રમમાં રહેવા લાગી જે વખતે તેને વ્રતના નિયમ સંભળાવવામા આવ્યા હતા, તે વખતે તેના પતિએ કહ્યુ હતુ કે, શયન કાળે ઉત્તર તરફ અથવા પશ્ચિમ તરફ મસ્તક કરીશ નહિ આમ આજ્ઞા છતા એક વખતે સાયકાળે નિષેધ કરેલી દિશા તરફ મસ્તક મૂકીને પથારીમા દિતિ સૂતી, તે વખતે તેની બ્હેન અદિતિનો પુત્ર ઇન્દ્ર, જે દૈત્યનો વેરી હતો (અને અદિતિને જે પુત્ર થવાનો હતો તે પોતાનો વેરી થવાનો હતો તેથી) તેણે માસીના ઉદરમા રહેલા ગર્ભના કટકા કરી નાખ્યા

સાર–આપણને કોઈ પણ શિષ્ટ જને જે નિયમ બતાવ્યો હોય તેમાં જો ચૂકીએ તો આપણને અવશ્ય અડચણ થયા વિના રહે નહિ.

૭ **શિક્ષા**–ઉદાર અત કરણવાળા મનુષ્યે યાચકને ભોજન કરાવ્યા પછી જે બાકી રહે તે જમવુ શ્વેત મુનિએ યાચકને અન્ન આપ્યા વગર ભોજન કર્યું તેથી પોતાનું માસ ખાવુ પડ્યુ હતુ.

દૃષ્ટાંત–પૂર્વે શ્વેત નામનો એક રાજા હતો, તેણે પોતાની પૂર્વાવસ્થામા રાજ્ય પાટનુ અનુપમ સુખ, નવનવી તરુણીના કોમળ હાવભાવ અને પડિતોના મુખથી મધુર કવનની મીઠાસ લેવામા જરા પણ બાકી રાખ્યું ન હતુ. જેવો તે વ્યવહારનિપુણ હતો તેવો જ તે જ્ઞાની હતો, પરતુ તે રાજાએ કોઈ દિવસ પણ આદરથી અતિથિને નોતરી જમાડ્યો ન હતો જ્યારે તેને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે તેણે પોતાનો ઉત્તમ કાળ એકાંત અને પવિત્ર સ્થળમા રહી ઈશ્વરારાધનમા કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો ને પોતાના

પુત્રને રાજગાદી ઉપર બેસારી પોતે એકલો હિમાલયના સીમાડા ઉપર આવેલા તપોવનમા ગયો.

માણસને માટે જ ચાર પુરુષાર્થ બનાવવામા આવ્યા છે, માટે તેનું નામ 'પુરુષાર્થ' (પુરુષ માટે બનાવવામા આવેલા પદાર્થો) રાખેલુ છે આ રાજા તેમાના ત્રણનો ઉપભોગ કરી ચોથો મોક્ષ અર્થ પ્રતિપાદન કરવા માટે વનમા ગયો હતો વનમા રાજા હમેશા રાત્રિદિવસ ધ્યાન ધારણા આદિથી ઈશ્વરારાધન કરવા લાગ્યો ને આહારમા માત્ર ફળ ફૂલ જ વાપરવા લાગ્યો જ્યારે તેની તપ સપત્તિ બ્રહ્માડમા અતિ પ્રકાશવા લાગી અને દેવ તથા અસુર લોકો પણ કપવા મડ્યા, ત્યારે ઇદ્રના મનમા આવ્યુ કે, શુ કોઈ મારા ઈન્દ્રાસન માટે પ્રયત્ન કરે છે? આવી શકા થવાથી ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ અને બ્રહ્મા, જ્યા શ્વેતમુનિ તપ કરતો હતો ત્યા આવ્યા, આ મુનિને માથે પીળી જટા શોભી રહી હતી, ડાબા ખભા ઉપર શ્વેત રગના ત્રણ ઉપવીતના સૂત્ર–તપસ્યા દેવીને મળવા આવેલા ગગાના ત્રણ ફાટા જેવા દેખાતા હતા અને મુનિ પોતે એકાત ધ્યાનમા પરમાત્માના પરમ સ્વરૂપનુ દર્શન કરતા હતા

થોડીવાર થયા પછી ધ્યાનસ્થ મુનિ મહારાજ પોતાનાં નેત્રો ઉઘાડીને જુવે છે તો બ્રહ્મા અને ઇદ્રાદિ દેવતાને દીઠા બ્રહ્માદિના ચરણમા પ્રણામ કરી સાષ્ટાગ દંડવત્ કરીને કહ્યુ "મહારાજ, ધન્ય મારા જન્મને," આટલું કહીને તે વિરામ પામ્યો, એટલે બ્રહ્મા બોલ્યા "વત્સ, વર માગ આ તારી ચિરકાળની તપ સપત્તિ કઈ સાધારણ ફળવાળી નથી" તે સાભળીને શ્વેત બોલ્યો–"બ્રહ્માજી, મને તો સદેહ મુક્તિની ઇચ્છા છે, બીજુ કશુ પણ જોઇતુ નથી" તે સાભળી ઇદ્રાદિ દેવતાઓ બોલી ઉઠ્યા કે બીજુ જે માગે તે તને આપવા તૈયાર છીએ, સદેહ મુક્તિ મળવી તો મુશ્કેલ છે પછી બ્રહ્મા શ્વેતની અતિ કષ્ટકારી તપ સપત્તિ તરફ નજર કરીને બોલ્યા–"વત્સ તુ ગભરાઇશ નહી, આ દેહને આ આશ્રમમાં ત્યાગ કરી સ્વર્ગમા ચાલ"

શ્વેતમુનિ, બ્રહ્માની શાતિકર બોધપ્રદ વાણી સ્વીકારી તરત પોતાના દેહનો ત્યાગ કરી, બ્રહ્માની સાથે બ્રહ્મલોકમાં ગયા ત્યા નવનવા ઉપભોગ ભોગવવા લાગ્યા, પરતુ પોતે પૂર્વ જન્મમા કોઈ દિન પણ અતિથિ–ભિક્ષુકને જમાડ્યો ન હતો, એટલે જ્યારે ભોજન સમય થયો ત્યારે સર્વ દેવલોકવાસી દેવતાને મધુર ભોજનો આવ્યાં, પણ શ્વેતને આવ્યુ નહીં, તે જોઈ શ્વેતના મનમાં વિચાર આવ્યો કે–'આ શુ? મે આટલી તપસ્યા કરી

તોપણ મને એક કોળિયો અન્ન સરખુ ન મળે? શો ગજબ' એમ થોડીવાર ચિન્તા કરી તરત બ્રહ્માની પાસે જઈ પૂછ્યુ કે 'મહારાજ, આ દેવવર્ગને ભોજન મળ્યુ ને મને મળ્યુ નહી તેનુ કારણ શુ હશે' બ્રહ્મા બોલ્યા-તુ અત્યત જ્ઞાની, તપસ્વી ને યોગી હતો, પરતુ તે કોઈ પણ દિવસ એક પણ અતિથિ-ભિક્ષુકને જમાડ્યો નથી માટે તને ભોજન મળશે નહી. જ્યારે તુ અગસ્ત્યને દાન આપી તેનો સત્કાર કરીશ ત્યારે તને અહીં ભોજન મળશે તે સાભળી શ્વેત બોલ્યો 'મહારાજ, ત્યારે મારે અહીં શાનુ ભોજન કરવુ' એટલે દેવતાઓએ કહ્યુ કે 'તારુ શરીર હિમાલય પાસેના વનમા પડ્યુ છે, તેમાથી તારે રોજ પેટપૂરણ માસ ખાઈ આવવુ તારા ખાવા પછી પાછુ તે શબ જેવુ ને તેવુ બની જશે, પણ કોઈ દિવસ પણ કોહી જશે નહી' દેવતાની વાણી સાભળી શ્વેત દરરોજ મધ્યાહ્ન સમયે વિમાનમા બેસી પોતાના શબની પાસે જઈ તેમાથી માસ કાઢીને ખાતો આમ ઘણા વર્ષો વીતી ગયા ત્યારે બ્રહ્માને પૂછ્યુ કે 'આમ મારે કયાસૂધી મારુ માસ ખાઇને પેટ ભરવુ?' ત્યારે બ્રહ્માએ કહ્યુ કે 'અગસ્ત્યને દાન આપ્યા પછી તને અહી ભોજન મળશે' પછી એક વખતે અગસ્ત્ય મુનિ તીર્થાટન કરતા કરતા જ્યા શ્વેતનુ શબ પડ્યુ હતુ તે વનમા જઈ ચડ્યા આ વનમા અનેક વૃક્ષો ફળના ભારથી લચી રહેલા હતા લતાઓ નીચે અમોઘ પુષ્પો વેરાઈ ગયા હતા ચોમેર અનેક સુગધી પુષ્પોના મઘમઘાટ સાથે શીતળ પવન વાતો હતો પણ પ્રાણી નામે તે વનમા કોઈ પણ જોવામા આવ્યુ નહીં, તેથી તે અત્યંત ભયકર દેખાવ આપતુ હતુ અગસ્ત્ય મુનિના મનમાં વિચાર આવ્યો કે આ વન દેવતાના ભવ્ય ભવન જેવુ છે, છતા આ પશુ પક્ષી વગરનુ છે તે શુ કહેવાય? ખરેખર અહી કોઈ ભૂત પ્રેતનો સચાર હોવો જોઇએ એમ વિચાર કરતા આગળ જાય છે એવામા શ્વેતનુ શબ નજરે પડ્યુ તેની પાસે જઈ જુવે છે તો તે તરતના શબ જેવું તાજુ દેખાયુ. અગસ્ત્યે વિચાર કર્યો કે, આ શબને લીધે અહી કોઈ આવતુ નહીં હોય માટે અહિયા રહીને તપાસ કરીએ આવો વિચાર કરી અગસ્ત્ય ત્યાં વનમા એક શિવમંદિરમા જઇને બેઠા

જ્યારે મધ્યાહ્ન સમય થયો ત્યારે શ્વેતમુનિ અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમા બેસી તે વનમા પોતાના શબ પાસે આવ્યો. તેના વિમાનના ભણકારા સાભળી અગસ્ત્ય મુનિ તેને જોવા માટે ગયા, તો શ્વેતને પોતાનું માસ ખાતો દીઠો, એટલે પૂછ્યુ કે 'અરે આવુ કર્મ કરે છે!' શ્વેતે પૂછ્યુ 'તમે કોણ છો?' મુનિએ કહ્યુ, 'હુ અગસ્ત્ય છુ' કે તુરત શ્વેત પ્રણામ કરી

બોલ્યો –'મહારાજ, મારા શાપનો આજ અંત આવ્યો મે આજ દિન સુધી જે તપ કર્યું હતુ અને બીજા સુકૃત કર્યા હતા તેનું ફળ મને આજ જ મળ્યુ' પછી પોતાના કંઠમાથી નીલમણિની માળા ઉતારી અગસ્ત્યને આપવા લાગ્યો એટલે અગસ્ત્ય બોલ્યા, 'ના હુ કોઇનુ પણ દાન લેતો નથી' શ્વેત બોલ્યો–'મહારાજ! આ માળા તો લીધા વગર ચાલશે જ નહી. જ્યા સુધી આ માળા આપ લેશો નહી ત્યા સુધી મને સ્વર્ગમા અનાજ મળશે નહી; બ્રહ્મા વગેરેએ પણ કહ્યુ છે કે 'તમે મારુ દાન લેશો એટલે સ્વર્ગમા મને ભોજન મળશે' તે સાભળી અગસ્ત્યે દાન લીધુ કે, તરત તે શ્વેતનુ શબ બળીને ભસ્મ થઈ ગયુ અને શ્વેતને સ્વર્ગમા ભોજન મળવા લાગ્યુ

સાર–કોઈ પણ અતિથિ પોતાને બારણે આવ્યો હોય તેને બીજુ ન આપતા યથાશક્તિ અન્ન તો અવશ્ય જ આપવુ; કારણ કે સર્વ દાનમા અન્ન દાન મોટુ છે, અને તે ઉપર પ્રાણીઓના પ્રાણ રહેલા છે

૮ **શિક્ષા**–મનુષ્યે હાથ અને પગ સારી રીતે ધોઈ, પવિત્ર થઈ, જપ હોમ અને પૂજન કરવુ, કારણ કે હાથ અને પગ સાફ ન કરનારા નળ રાજામા કલિએ પ્રવેશ કર્યો હતો.

દૃષ્ટાંત-કલિ (ક્લેશ બુદ્ધિ) એ નળના રાજ્યમા બાર વર્ષ નિવાસ કર્યો, પણ નળ રાજાના શરીરમા પ્રવેશ થવાનો સમય આવ્યો નહીં. એક વખત રાજા નળ લઘુશકા કરી, નેત્ર ધોઈ, સંધ્યા કરવા બેઠો, પણ હાથ પગ ધોવા ભૂલી ગયો આ લાગ જોઈ કલિએ તેના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો હતો. જુઓ પ્રેમાનદકૃત નળાખ્યાન

સાર–જેમ બને તેમ શુદ્ધ થઇને હરકોઈ ક્રિયા કર્મ કરીએ તો તેમા કોઈ પણ બાધ કરી શકતુ નથી.

૯ **શિક્ષા**–રાત્રિએ નિર્ભય મનથી ફરવાનો સ્વભાવ રાખવો નહી; કારણ કે માંડવ્ય ઋષિ ચોર ન હતા, તથાપિ ચોર છે, એવી શંકાથી શૂળી વશ થયા હતા.

દૃષ્ટાંત–માડવ્ય ઋષિ પોતાના આશ્રમના બારણામાં ઉંચા બાહુ કરી હમેશા રાત્રિ દિવસ તપ કરતા હતા એક વખતે ચોર લોકો રાજમહેલ ફાડી, તેમાંથી ધન લઇને આ મુનિના આશ્રમમા આવ્યા અને ચોરેલો માલ નીચે ઉતારી વિશ્રામ લીધો, એવામા રાજાના સીપાઇઓ આવ્યા અને

તેમણે માડવ્યને પૂછયુ કે 'અહી કોઈ ચોર આવ્યા છે?' મુનિએ મૌન ધર્યું હતુ માટે બોલ્યા નહીં, એટલે સીપાઇઓએ આશ્રમમા જઈ તપાસ કરી તો અંદરથી ચોરો પકડાયા, તેમને પકડી, આ મુનિ, કે જે ઉંચા હાથ કરી તપ કરતા હતા તેમને પણ સાથે સાથે ચોર જાણી પકડી ગયા અને પછી રાજાના હુકમથી તે સઘળા ભેળા મુનિને પણ એ શૂળીએ ચડાવી દીધા હતા

સાર–માણસે રાત્રિએ બહાર અથવા કોઈ પણ ભયકર જગ્યામા રહેવુ નહી નહાતર માંડવ્ય મુનિના જેવા હાલ થયા તેવા તેના પણ હાલ થાય

૧૦ **શિક્ષા**–મનુષ્યે પરસ્ત્રીની ઇચ્છા કરવી નહો અને સ્ત્રીઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખવો નહી પરદારા ઉપર ઇચ્છા કરવાથી રાવણનુ મરણ થયુ અને સ્ત્રી ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા વિદૂરથને સ્ત્રીએ માર્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–રાવણ સીતાને કામવાસનાથી હરી ગયો તે ઉપરથી રામચદ્રે લકામા જઈ, તેના કુલનો સહાર કરી રાવણના દશ મસ્તકનો નાશ કર્યો હતો (વાચો રામાયણ)

વિદૂરથ નામનો રાજા બહુ સ્ત્રીલપટ હતો અને વારવાર વિષયમૂઢ બની, કાળા કર્મ કરતો હતો એક વખતે તેની લપટ રાણી પોતાના અંબોડામા ગુપ્ત રીતે નાની છરી રાખી, વિદૂરથના શય્યા મદિરમા જઈ, વિલાસ કરવા લાગી વિલાસ કરતા કરતા છેવટે રાજા ભરનિદ્રામા પડ્યો એટલે છરી મારીને તેનો અત આણ્યો

સાર–જેમ બને તેમ પરસ્ત્રીપર દૃષ્ટિ કરવી નહી અને સ્ત્રી ઉપર પણ હદ બહાર વિશ્વાસ રાખવો નહી.

૧૧ **શિક્ષા**–મદિરાનો વ્યસની છાકટો માણસ વૈતાલના જેવુ આચરણ (અર્થાત્ અતિ ભયકર કર્મ) કરે છે, જેમકે છાકટા થયેલા યાદવો પરસ્પર પાનના હથીઆર વતી લઢીને નાશ પામ્યા હતા.

દૃષ્ટાંત–પૂર્વે દ્વારકામા રહેનારા યાદવો પ્રભાતમા યાત્રા માટે ગયા હતા ત્યા તે સઘળાએ સાજનો સમય થયો એટલે મદિરા પીધી મદિરાના પાન કરવાથી છાકટા થએલા યાદવો હાથમા પાન નામના છોડની છડી લઈ, માહોમાહે લડી મોતને પામ્યા હતા. એ પ્રસગ અદ્યાપિપર્યંત યાદવા સ્થળીને નામે લોકોમા પ્રચલિત છે (જુઓ ભાગવત એકાદશસ્કંધ)

સાર–કોઈ પુરુષ દારુ વગેરે ખરાબ વ્યસનમાં ફસાય છે તે માણુસની બહુ દુર્દશા થાય છે. વ્યસનનો ત્યાગ એ સુખનુ મૂળ છે.

૧૨ **શિક્ષા**–કજીયાનુ મૂળ ઇર્ષ્યા છે અને સંપત્તિનુ મૂળ ક્ષમા છે, કારણ કે ઇર્ષ્યાના દોષને લીધે જનમેજયને બ્રાહ્મણનો શાપ થયો હતો.

દ્દષ્ટાંત–ગર્ગ મુનિનો પુત્ર જેને તેને ઘણી ક્રૂર વાણી કહેતો હતો એક વખતે તેણે જનમેજયને ઘણા હલકા વેણ કહ્યા આ ઉપરથી તેણે ગર્ગના પુત્રને ઇર્ષ્યા ભાવથી મારી નાખ્યો, તેથી તેને બ્રહ્મહત્યા લાગી અને તે પાતકી થયો પ્રજાએ તેનો અનાદર કર્યો ને બ્રાહ્મણોએ રાજાને કહ્યુ કે, તુ સો વર્ષ પર્યંત નરકયાતના ભોગવ

સાર–માણુસે ક્ષમા રાખવી પણ કોઇની ઇર્ષ્યા કરી પોતાના પવિત્ર આત્માને પાપમા નાખવો નહી

૧૩ **શિક્ષા**–અતિ દુ ખી અવસ્થામા હોઇએ, તો પણ ધર્મની મર્યાદા ઓળઘવી નહી. હરિશ્ચન્દ્રે ધર્મને માટે ચડાળની પણ ચાકરી કરી હતી

દ્દષ્ટાંત–રાજા હરિશ્ચન્દ્ર દાનેશ્વરી હતો તેને ત્યા એક સમે વિશ્વામિત્ર ઋષિએ આવીને રાજ્ય માગ્યુ હરિશ્ચન્દ્રે તે આપ્યુ ધર્મ સકટ એ આવ્યુ કે રાજ્ય ઉપર ગુરુ દક્ષિણા આપવી જોઇએ, પણ રાજ્ય આપી દીધુ હતુ તેથી તેમાનુ ધન પણ તેની સાથે જ આપ્યુ ને પાસે કંઈ ન હોતુ, એમ જાણી પોતે, પોતાની સ્ત્રી તારામતી ને પુત્ર રોહિતાશ્વ સહિત વેચાઇને દક્ષિણા આપી હતી–જેમા રાજા ચડાળને ત્યા વેચાયો હતો

સાર–જ્યા ધર્મનુ કામ આવે ત્યા ગમે તેવુ સંકટ વેઠીને પણ તે કાર્ય પાર પાડવુ એ જ ધર્મિષ્ઠ માણુસનુ લક્ષણ છે.

૧૪ **શિક્ષા**–બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય અસત્ય બોલીને કામ કરતો નથી. કારણ કે સત્ય છાંડવાથી યુધિષ્ઠિરે નરકનુ દુ ખ ભોગવ્યુ હતું.

દ્દષ્ટાંત–મહાભારતના યુદ્ધમા ભીમે અશ્વત્થામા નામનો હાથી મારીને દ્રોણને કહ્યુ કે 'તમારો પુત્ર મરી ગયો હવે શુ લઢો છો?' તેમને સશય થયો કે મારો પુત્ર ચિરજીવ તે મરે નહિ તે છતા કેમ મુવો? તેણે વિચાર્યુ કે એ સશયનું છેદન કરવાને ધર્મરાજને પૂછુ, કારણ કે તે સત્યવાદી છે, માટે ખોટુ બોલશે નહી એમ ધારીને દ્રોણાચાર્યે પૂછ્યુ કે 'મારો પુત્ર અશ્વત્થામા મરણ પામ્યો?' તે સાભળી યુધિષ્ઠિર બોલ્યા,

નરો વા કુંજરો વા 'માણસ કે હાથી બરાબર જાણતો નથી, પણ કોઈ મુવું' આ તેનુ બોલવુ ભેદભરેલુ હતુ અને આમ અસત્ય બોલવાથી તેને યમપુરીના દર્શન થયા હતા

સાર–ગમે તેવા ગેરલાભ થતા હોય, મરણ થતુ હોય, ધન, ધાન્ય ને સંપત્તિ જતી હોય તોપણ સત્ય જ બોલવુ.

૧૫ **શિક્ષા**–સારા માણસો સાથે સોબત કરવી, પણ ગુણ વગરના દુર્જન સાથે સોબત કરવી નહી રામની સોબતથી વિભીષણે મોટુ રાજ્ય મેળવ્યુ હતુ.

દૃષ્ટાંત–રામચદ્ર જ્યારે રાવણ સામા લડવા ગયા ત્યારે વિભીષણે જાણ્યુ કે, આપણે ગુણી ને સત્યવાદીની સોબતમા રહેવુ જોઇએ, કારણ કે તેમા સારુ ફળ મળશે એમ ધારી રાવણનો પક્ષ મૂકી રામનો પક્ષ સ્વીકાર્યો, જેમાથી પરિણામે લંકાનુ રાજ્ય તેને મળ્યુ હતુ

સાર–ગુણીનો પક્ષ કરવો પણ દુર્જનનો પક્ષ કરવો નહી. ગુણીના પક્ષથી લાભ થાય છે, પણ દુર્જનના પક્ષથી ક્ષય થાય છે.

૧૬–૧૭ **શિક્ષા**–માતા અને પિતાને સેવાથી રાજી કરવાં, પણ કોપાવવા નહી. માતાના શાપને લીધે 'નાગયજ્ઞમા' સર્પોનો નાશ થયો અને પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા ગ્રહણ કરવાથી સતોષ પામેલા યયાતિ રાજાએ પોતાની જુવાની આપનારા અને પ્રણામ કરતા પોતાના બાળક પુત્રને ચક્રવર્તી બનાવ્યો હતો

દૃષ્ટાંત–કદ્રુ અને વિનતા બન્ને બહેનપણી હતી તેને એક વખતે વાદ થયો કદ્રુ બોલી કે–'ઇદ્રનો ઘોડો સફેદ છે, પણ તેનુ પુછડુ કાળુ છે' વિનતાએ કહ્યુ કે 'તેનુ પુછડુ શ્વેત છે' ત્યાર પછી બને જણી તેનો નિર્ણય કરવા માટે ઘોડાની પાસે જવા નિકળી માર્ગમા કદ્રુએ પોતાના સર્પ પુત્રોને જણાવ્યુ કે, તમે તેના પુછડામા ભરાઈ રહેજો કે જેથી તે કાળું દેખાય પછી બન્ને જણી ત્યા ગઈ અને જોયુ તો કેટલાએક સર્પોએ તે પ્રમાણે કર્યુ ન હતુ, તેથી તેની માએ તેઓને શાપ આપ્યો કે તમને જનમેજય યજ્ઞમા હોમશે

યયાતિએ પોતાના પુત્રો પાસે જુવાની માગી, પરતુ કોઇએ આપી નહી, છેવટે તેના નાના પુત્રે આપવાની હા પાડી. તે ઉપરથી રાજા ઘણોજ

પ્રસન્ન થઇને બોલ્યો કે, 'પુત્ર, આ રાજ્ય અને પાટ તારા સ્વાધીન કરુ છુ,' એમ કહી તેને સર્વસ્વનો સ્વામી બનાવી દીધો

સાર–પૂજ્યનુ કહ્યુ માને નહિ તો સર્પના જેવી દશા થાય અને પૂજ્યની આજ્ઞા માને તો યયાતિના નાની પુત્રની માફક સુખી થાય.

૧૮ **શિક્ષા**–મનુષ્યે થોડું અને સત્વગુણી દાન આપવું, જે પશ્ચાત્તાપ થવાને લીધે દોષવાળું કહેવાય એવુ દાન આપવું નહી. બલિ રાજાને, પોતે આપેલા અપૂર્ણ દાનની શુદ્ધિ માટે શરીરને બધનમા નાખવુ પડ્યું હતુ

દૃષ્ટાંત–બલિએ સોમા અશ્વમેધ યજ્ઞનો આરભ કર્યો, તે વખતે એવી પ્રતિજ્ઞા કીધી કે, મારે બ્રાહ્મણોને મુખે માગ્યુ આપવુ. પછી ઈશ્વર વામનનુ રૂપ લઇને તેના યજ્ઞમા ગયા અને ત્રણ પગલા ભૂમિ માગી આ સઘળુ કપટ શુક્રાચાર્યના જાણવામા આવ્યુ હતુ, તેથી તેણે દાન આપવાની ના પાડી, તોપણ બલિએ સંકલ્પ કરીને વામનને પૃથ્વી આપી વામન સંકલ્પનું જળ પોતાના હાથમા લેતી વખતજ ત્રણ લોકમા વ્યાપ્યા અને બે પગલામા સાત પાતાળ ને સાત સ્વર્ગલોક ભરી લીધા હવે ત્રીજુ પગલું માગણુ રહ્યુ તે બલિ પાસે માગ્યુ બલિએ પોતાનું મસ્તક આપ્યુ, એટલે ભગવાન્ ત્રિવિક્રમે તેના મસ્તક ઉપર પગ મૂકી તેને પાતાળમાં ચાપી દીધો આવી રીતે બલિએ અધુરુ દાન આપ્યુ તેથી પોતાને પોતાનું રાજ્ય મૂકી પાતાળમા જવુ પડ્યુ (જુવો ભાગવત.)

સાર–પોતાની યોગ્યતા વિચારી દાનધર્મ કરવું, યોગ્યતા ઉપરાંત કરવુ નહિ.*

૧૯ **શિક્ષા**–દાન આપતી વખતે સત્વગુણનો ભંડાર બનીને દાન આપવુ, પણ સામા ઉપકારની આશા રાખવી નહી. ઈંદ્રે

---

* ક્ષેમેન્દ્ર કવિએ આ બાબતમા ભૂલ કીધેલી જણાય છે બલિરાયના દાનેશ્વરીપણાનો ગુણ લેવા જોગ છે શુક્રે કહ્યુ કે, "પ્રભુ વામન સ્વરૂપે તારી પાસે યાચવા આવ્યા છે, ને તને ભિખ મગાવશે?" ત્યારે બલિએ કહ્યુ કે, 'પ્રભુ જેવો યાચક! એ શી વાત ને મારુ કયા ભાગ્ય! તેણે આપ્યુ છે ને તે લેશે!' આ ગુણની ખુબી વર્ણવાય તેવી નથી.

કર્ણ પાસે કુડલ માગવા ગયો ત્યારે કર્ણે તેની પાસે બદલામાં શક્તિ માગીને પોતાની હલકાઈ જણાવી.

દૃષ્ટાંત–ઇદ્રે બ્રાહ્મણને વેષ લઈ કર્ણ પાસે આવીને માગ્યુ કે 'કર્ણ તુ દાતા કહેવાય છે તો તારાં બે કુડલ અને શરીર ઉપરનુ કવચ આ ત્રણ વસ્તુ મને આપ' કર્ણ વિચારમા પડ્યો કે આ કેમ અપાય? પછી બ્રાહ્મણને સમજાવીને કહ્યુ કે 'તને મારુ રાજ્ય આપુ અથવા બીજુ તુ કહે તે આપુ, પણ એ વસ્તુ તો મને મારા જીવથી પણ વધારે વહાલી છે, માટે નહી આપુ' તોપણ બ્રાહ્મણે હઠ છોડી નહી એટલે કર્ણને શકા થઈ કે આ કોઈ પણ દેવતા જણાય છે, એમ વિચારીને બોલ્યો કે–'તમે ઇદ્ર છો, તમે આજ કેમ પધાર્યા છો?' એટલે ઇદ્ર છતો થઇને બોલ્યો–'તારા કુંડલ અને કવચ લેવા માટે આવ્યો છુ' છેવટે કર્ણે કહ્યુ કે 'મહારાજ, જો તમે તમારી શક્તિ મને આપો તો હુ મારા કુડલ અને કવચ તમને આપુ' તે સાભળી ઇદ્રે ના પાડી પણ છેવટે એક યોધાને મારવા માટે શક્તિ આપી.

સાર–શ્રદ્ધાથી આપવુ તેનુ નામ દાન, પણ સામા તરફથી કઈ પણ આશા રાખીને તેને આપવુ એ દાન ગણાતુ નથી.

૨૦ **શિક્ષા**–(વિદ્વાન્) બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરવુ નહી, કારણ કે તેનો શાપ ઘણો કઠિન હોય છે. બ્રાહ્મણોના શાપને લીધે પરીક્ષિત રાજા તક્ષકરૂપ અગ્નિમા નાશ પામ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–એક વખતે પરીક્ષિત મૃગયા રમવા ગયો હતો ત્યાથી પાછા વળતા તેને તૃષા લાગી તેથી તેણે ભિડી ઋષિની પર્ણકુટીએ જઈ પાણી પીવા માગ્યુ ભિડી મુનિ ધ્યાનસ્થ હતા એટલે તેમણે કઈ પણ જવાબ આપ્યો નહી, તેથી રાજા કોપ્યો ને તે મુનિના કંઠમા મરી ગયેલો સર્પ નાખી પોતાને ઘેર આવ્યો આ વાતની તેના પુત્રને ખબર પડી કે તરત તેણે રાજાને શાપ આપ્યો કે, 'આજથી સાતમે દિવસે તને તક્ષક કરડશે' આ શાપની અવધિ પૂરી થઈ કે તે દિવસે રાજાને સર્પ કરડ્યો (જુવો ભા)

સાર–જે માન્ય પુરુષો હોય તેનુ અપમાન કરવું નહી. કદિ તેનુ અપમાન કોઈ કરે તો તે પરીક્ષિતની માફક ગમે તેમ પણ માઠું ફળ ભોગવે છે.

૨૧ **શિક્ષા**–ધર્મ છતાં પણ જ્યાં આરંભમા દંભ હોય એવા ઢોંગી ધર્મને સેવવો નહી; કારણ કે પરિણામે તે નિષ્ફળ નિવડે

છે. કર્ણ બ્રાહ્મણનો વેશ લઇને અસ્ત્ર વિદ્યા ભણ્યો હતો માટે તેની વિદ્યા નિષ્ફળ થઇ હતી.

દૃષ્ટાંત-કર્ણને અસ્ત્રવિદ્યા શીખવાની ઘણી મરજી હતી, પણ બ્રાહ્મણ વગર બીજાને પરશુરામ શીખવતા નહોતા. પછી કર્ણે વિચાર કર્યો કે જેમ બને તેમ દુ ખ સહન કરી, બ્રાહ્મણોનો ભેખ લઈ પરશુરામ પાસે જાઉ, જો ક્ષત્રિય થઇને જઇશ તો તો તે અવશ્ય મને મારશે પછી બ્રાહ્મણનો ભેખ લઇ તેમને ત્યા ભણવા લાગ્યો એક સમે પરશુરામ કર્ણના ખોળામા મસ્તક મૂકીને સુતા હતા, એવામા ઇદ્ર ભ્રમરાનુ રૂપ લઈ આવ્યો અને કર્ણની સાથળમા કરડ્યો. ભ્રમરાએ ઘણો સખ્ત દંશ કર્યો હતો, તોપણ ગુરુ જાગી જશે એવી બ્હીકથી કર્ણ જરા પણ સસળ્યો વસળ્યો નહી થોડી વાર થઈ એટલે કર્ણના ઉષ્ણ લોહીનો સ્પર્શ પરશુરામને થયો કે તે જાગી ઉઠયા, અને તરત કર્ણને પૂછ્યુ કે 'આ લોહી કયાથી?' કર્ણે ભ્રમરાનો ડંખ બતાવ્યો તે જોઈ પરશુરામ બોલ્યા કે 'આટલો સખ્ત ઘા થયો ત્યાં સૂધી તે મને જગાડ્યો નહી, માટે તુ બ્રાહ્મણ નથી કોણ છે? સાચુ બોલ બ્રાહ્મણ આવું દુ ખ સહન કરી શકે નહીં' કર્ણે કહ્યુ, 'મહારાજ, હુ બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રી એમાનો એક પણ નથી કિતુ શૂદ્ર છુ' પરશુરામ તે સાભળીને બોલ્યા કે 'તુ મારી પાસે કપટ કરીને વિદ્યા ભણ્યો માટે જ તારી વિદ્યા અતકાળે નિષ્ફળ થશે' (ભારત.)

સાર-હર કોઈ વિદ્યા કે કાર્ય કપટથી શિખવુ-કરવુ નહિ; કારણ કે તેમ કરવાથી તેને છેવટ પણ હાનિ પહોચે છે.

૨૨ **શિક્ષા**-નીચની સેવા કરીને દૈવાધીન ધનમાં બુદ્ધિ રાખવી નહી ધન માટે ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય વગેરેએ દુર્યોધનનો આશ્રય કર્યો તો નાશ પામ્યા.

દૃષ્ટાંત-દુર્યોધનની પાસે આ ભારત વર્ષનું રાજ્ય હતુ તેનો તે ચક્રવર્તી રાજા ગણાતો હતો રાજા છતા પણ તે ઘણો જ દ્વેષી સ્વભાવનો હતો તેની શઠતા સર્વના જાણવામા હતી, તો પણ ભીષ્મ, દ્રોણ, વિદુર વગેરે સત્પુરુષો ધનની આશાથી તેના આશ્રય નીચે રહ્યા હતા જ્યારે દુર્યોધનના પાપનો ઘડો ભરાયો અને છેવટે ફૂટયો ત્યારે પોતે અને પોતાનો જે આશ્રય કરનારા હતા તે સઘળા મહાભારતના યુદ્ધમા નાશ પામ્યા.

સાર-સત્પુરુષે ઉત્તમ મનુષ્યની ચાકરી કરવી, પણ નાશવંત ચપળ લક્ષ્મીમાં મોહિત રહી નીચની સેવા કરવી નહી.

૨૩ **શિક્ષા**–દયાળુ માણસ પરના પ્રાણની રક્ષા કરવામાં (સ્વપ્રાણદાને પણ) તત્પર હોય છે. શિબિ રાજાએ હોલાના રક્ષણ માટે શકરાને પોતાનું માંસ આપ્યુ હતુ.

દૃષ્ટાંત–ઉશીનર દેશનો રાજા શિબિ અત્યત દયાળુ હતો એક વખતે આ દયામૂર્ત્તિની પરીક્ષા કરવા માટે ઇન્દ્ર શકરો થયો અને અગ્નિએ હોલાનુ રૂપ લીધુ ત્યારપછી તે રાજા જ્યા યજ્ઞ કરતો હતો ત્યા આગળ હોલો અને પાછળ શકરો એમ લડતા લડતા આવ્યા હોલો શકરાના ભયથી એકદમ રાજાના ખોળામાં જઇને બેઠો કે તેના ઉપર તરત શકરાએ પઞો માર્યો રાજાએ તેને દૂર ખસેડી મૂકીને હોલાને પોતાના હાથ નીચે ઢાકી દીધો તે જોઈ શકરો બોલ્યો 'તુ તો ધર્મવેત્તા છે, તેથી જાણે છે કે એ મારો ખોરાક છે, માટે ભલા રાજા, તારે વચમા પડવુ ન જોઇએ મને આજે લાઘણ છે, માટે જો ખાવાનુ મળશે નહી તો હુ મરી જઇશ તેમ થતા મારા ઉપર આસરો કરીને રહેનારુ મારુ કુટુબ પણ મારા મૂવા પાછળ મરી જશે માટે આ એક જીવ માટે અનેક જીવની હિંસા કરવી તે તને છાજતી નથી' રાજા તેનું ડહાપણ ભરેલુ વચન સાભળીને બોલ્યો, 'બીજુ તુ જે માગીશ તે હુ આપીશ, પણ મારે શરણે આવ્યો તેને તો નહી જ આપુ' શકરે કહ્યુ, 'ત્યારે તમારા શરીરનુ માસ આપો કે જેથી મારી ક્ષુધા શાત થાય' રાજાએ તુરત જ પોતાના શરીરમાથી તે હોલા જેટલુ માસ કાઢી ત્રાજવામાં નાખી તોળવા માડ્યું, પણ તે ઓછુ થયુ એટલે જરા નાખ્યુ, તે પણ ઓછુ થયુ તે ઉપરથી કંટાળીને છેવટે પોતે ત્રાજવામા બેઠો આ રાજાનુ આવુ દયાળુપણુ જોઈ ઇદ્ર અને અગ્નિ પોતાના સ્વ-રૂપમા પ્રગટ થઇને બોલ્યા, 'રાજન્, અમે તો તારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા તને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તુ ખરો દાતા છે તારી કીર્તિ વિસ્તા-રવાળી થાઓ એમ આશીષ આપીએ છીએ' પછી તે વિદાય થયા હતા

સાર–દયા કરવી તો આ રાજાના જેવી કરવી, પણ પરને દયાનો ઉપદેશ આપી જ્યારે પોતા ઉપર આવે ત્યારે પાછુ હઠીને નામોશી કહેવરાવવી નહી.

૨૪ **શિક્ષા**–મનને પુષ્પના જેવું કોમળ, દ્વેષ રહિત તથા ચોખ્ખું રાખવું; કારણ કે દ્વેષરૂપ દોષને લીધે દેવતાનો અને દાન-વોનો ક્ષય થઈ ગયો હતો.

સાર–દેવ અને દૈત્ય જો કે પરસ્પર સગા ભાઈ હતા, તો પણ દ્વેષને લીધે લઢી વઢીને કપાઈ મુવા છે. માટે જેમ બને તેમ સલાહ કરવી, પણ દ્વેષ કરવો નહી. દ્વેષ કરવાથી બહુ માઠું પરિણામ નિપજે છે–દ્વેષને લીધે અને ઐકયતા વિના ભારત વર્ષનુ રાજ્ય ગયુ છે.

૨૫ **શિક્ષા**–પારકાએ કરેલો ઉપકાર વિસરી જઈ કૃતઘ્ની થવુ નહી, કારણ કે પોતાપર ઉપકાર કરનારા નાડીજંઘને મારવાથી ગૌતમ નરકમા પડ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–એક ગૌતમ નામનો બ્રાહ્મણ મધ્ય દેશમા રહેતો હતો તે બ્રાહ્મણ ઘણો દરિદ્રી હતો તે દરિદ્રતાના દુઃખને લીધે ઉત્તર દિશામા આવેલા મ્લેચ્છ દેશમા ગયો ને ત્યા એક મ્લેચ્છને ત્યા ઉતર્યો મ્લેચ્છે તેને બ્રાહ્મણ જાણી એક ઘર રહેવા આપ્યુ તથા અનાજ વગેરે સાથે એક સ્ત્રી પણ આપી ગૌતમ તે શૂદ્રની વિધવા સ્ત્રી સાથે ઘર માડીને પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવા લાગ્યો અને હમેશા હાથમા જાળ લઈ પક્ષી વગેરે મારી તેના ઉપર પોતાનુ ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યો. એવામા એક વખતે ગૌતમનો કોઈ એક બ્રાહ્મણ મિત્ર જે ગામમા ગૌતમ રહેતો હતો તે જ ગામમા આવ્યો એ ગામમાં સર્વ મ્લેચ્છો રહેતા હતા કોઈ પણ આર્યનુ ઘર ન હતુ, માટે તે બ્રાહ્મણ કોઈના ઘરની ભિક્ષા ન લેતા ફરતો ફરતો ગૌતમને ઘેર આવ્યો, એવામા ગૌતમ પણ શિકાર કરી લોહીવાળા શરીરે પોતાને ઘેર આવતો હતો, તેવો જ બ્રાહ્મણે ગૌતમને ઓળખ્યો અને કહ્યુ–'અરે ભાઈ, તુ અહીં કયાથી? અને આ મ્લેચ્છની વૃત્તિ કેમ પાળે છે?'

ગૌતમ પોતાના મિત્રને જોઈ શાહી જેવો શ્યામ થઈ ગયો, અને નીચુ જોઈ બોલ્યો–'મહારાજ, પધારો, રસોઈ કરો' બ્રાહ્મણ ગૌતમની અનાચાર વૃત્તિ જોઈ મનમા ઘણો ખેદ પામી બોલ્યો–'હે ભાઈ, મને ભૂખ લાગી નથી, મારે અહીં ફકત રાત્રિ રહેવાનો વિચાર છે' એટલે ગૌતમે તેને સૂવાની જગ્યા આપી તે બ્રાહ્મણ ત્યાં રાત્રિ રહી સવાર પડ્યુ એટલે ચાલી નીસર્યો

થોડા દિવસ ગયા કેડે ગૌતમ ધન કમાવા માટે કેટલાએક સથવારા સાથે વહાણમાં બેસી પરદેશ ગયો રસ્તામા એક ટાપુ આવ્યો ત્યાં ખારવાઓએ વહાણને નાગર્યુ એટલે અંદર બેઠેલા સર્વે ઉતારુ ઉતરી પડ્યા. તેની સાથે ગૌતમ પણ ઉતરી પડ્યો ને સર્વ સથવારા સાથે આગળ ચાલવા

માંડ્યો એવામાં એક હાથી ત્યાં આવ્યો. તેનાથી સર્વ ભાગાભાગી કરી જૂદા પડી ગયા ગૌતમ દોડતો દોડતો એક સુદર વનમાં જઈ ચડ્યો. તે વનમાં જૂદા જૂદા વૃક્ષો, અનેક પુષ્પના ઝાડ અને અપાર લતાઓ પોતાના ફળ પુષ્પના ભારથી લચી ગઈ હતી કેટલાએક વૃક્ષ વિનયથી ભેટ આપવાને પોતાના ફળના ભારથી નમ્ર થઈ ગયા હતા

આ વનમા એક નાડીજઘ બકનુ આશ્રમ હતુ, જેમાં ગૌતમ જઈ ચડ્યો, ને ત્યા પોતાનુ મુકામ કરીને નિરાતે સૂતો

સાયંકાળ થયો એટલે નાડીજઘ સ્વર્ગમાથી પાછો પોતાના આશ્રમમા આવ્યો, અને જુવે છે તો ગૌતમને સૂતેલો દીઠો એટલે પૂછ્યુ કે 'ભાઈ, તમે કયા રહો છો? કોણ છો? તમારુ નામ શુ?'

ગૌતમ–'હુ મધ્ય દેશનો રહેવાશી હતો, પણ હમણા મ્લેચ્છ દેશમા રહુ છુ મારી અવસ્થા દરિદ્ર છે, માટે હુ કેટલાએક સાથ સાથે ધન કમાવા માટે નિકળ્યો હતો, એવામા રસ્તામા એક ગાડો હાથી અમારી પાછળ પડ્યો, તેથી અમે સર્વ જૂદા પડી ગયા સર્વ સથવારો કયા ગયો તેની મને ખબર નથી હુ અહી આવ્યો છુ મારુ નામ ગૌતમ છે.' આ પ્રમાણે નાડીજઘ તેની વાત સાભળીને બોલ્યો–'ભાઈ, તમારે કંઈ પણ હરકત રાખવી નહી. આ ઘર તમારુ છે એમ સમજવુ' એમ કહી તેને ભોજન કરાવી પોતાની પાખવડે પખો નાખવા માડ્યો અને કહ્યુ કે 'અહીથી થોડે દૂર મેરુવ્રજ નામનુ એક નગર છે ત્યા મારો મિત્ર વિરૂપાક્ષ રહે છે. તેને ત્યા તમે જજો અને મારુ નામ લેજો એટલે તે તમને ઘણુ ધન આપશે'

ગૌતમ તે રાત્રિ ત્યા રહ્યો અને બીજે દિવસે પ્રભાતમા નાડીજંઘના કહેવા પ્રમાણે મેરુવ્રજ નામના નગરમા ગયો શહેરના પાદરમા જઈ ગૌતમે રાજાને ખબર કહેવરાવી મોકલી કે, "હુ ગૌતમ, નાડીજઘના કહેવાથી તમારે ઘેર આવ્યો છુ" એટલે રાજાના માણસે વિરૂપાક્ષને ખબર કહી વિરૂપાક્ષ, નાડીજઘ તરફનો કોઈ આવ્યો છે, એમ સાભળી મનમા અત્યંત હર્ષ પામ્યો અને તેને તરત બોલાવ્યો ગોતમ રાજા પાસે ગયો રાજાએ ગૌતમને પોતા પાસે આસન ઉપર બેસાડીને પૂછ્યુ 'તમારુ ગોત્ર, શાખા અને પ્રવર કહો. તમારુ નામ શુ છે?' તે સાભળી ગોતમે પોતાનુ ગોત્ર જ કહ્યુ, બીજુ કઈ પણ કહ્યુ નહી અને જણાવ્યુ કે 'હુ તો હમણા મ્લેચ્છના દેશમા રહુ છુ મારી અવસ્થા ઘણી દુર્બળ છે' તે સાભળી રાજાએ જાણ્યુ કે આને શાખા ગોત્રની ખબર નથી, એ મૂર્ખ છે પણ મિત્રે મોકલ્યો હતો, માટે તેનું

બહુ સન્માન કર્યું અને કહ્યુ કે 'કાલે આપણે ત્યા કાર્તિકી પુનેમ છે તે નિમિત્ત એક હજાર બ્રાહ્મણને જમાડવા છે, માટે તમે પણ તે વખતે આવજો' તે સાભળી ગૌતમ મનમા રાજી થયો અને પુનેમને દિવસે બ્રાહ્મણોની સાથે પોતે પણ જમવા ગયો વિરૂપાક્ષે બ્રાહ્મણોને જમાડી એક એક ભાર સુવર્ણું દક્ષિણામાં આપ્યુ, તેની સાથે ગૌતમને પણ આપ્યુ.

પછી ગૌતમ સુવર્ણું પોતાને માથે ઉપાડી ચાલવા લાગ્યો એવામાં પેલો નાડીજઘ તેને માર્ગમા મળ્યો બન્ને જણ આનદથી ભેટયા પછી નાડીજંઘે ગૌતમને ખૂબ ભોજન કરાવ્યું અને પોતાની પાંખવતી પવન ઢાળતા કહ્યુ–'મિત્ર આજ તો અહી જ રાત રહી જાએ કારણ કે તમે થાકી ગયા હશો માટે કાલે જજો' તે સાભળી ગૌતમ ત્યાં રાત રહ્યો નાડીજંઘે પોતાના મિત્ર ગૌતમને તાઢ વાય નહિ એટલા માટે રાત્રિએ રસ્તામાં લાકડાનો તાપ કર્યો અને બન્ને જાણા પાસે પાસે સૂતા ગૌતમ પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આટલો બધો ભાર ઉપાડવો પડશે ને આપણી પાસે કંઈ ખાવાનું નથી, માટે બોજો ઉપડશે નહીં તેમ ચલાશે પણ નહી, માટે આ નાડીજંઘને મારી તેના માસને સાથે લઇશ તો રસ્તામાં ખાવા કામ લાગશે. આવો દુષ્ટ વિચાર મનમા કરી નિર્દય ગૌતમે પોતાનો ઉપકાર કરનાર પવિત્ર, નિર્મળ, પ્રેમળ મિત્ર જે ભર નિદ્રામા સૂતો હતો, તેના શરીર ઉપર બળબળતુ લાકડુ મારી તેના પ્રાણ લીધા અને તેના શરીરમાથી માસ કાઢી સળગતા લાકડાના અગ્નિ ઉપર શેકી પોતાની સાથે લીધુ, અને હાડકાને ત્યા જ પડતા મૂકી ચાલતો થયો

હમેશાના નિયમ પ્રમાણે જ્યારે નાડીજઘ આવ્યો નહી ત્યારે વિરૂપાક્ષ મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, સાયકાળ થયો તો પણ આજ નાડીજઘ આવ્યો નહી તે શુ! કેમ કોઇએ તેને મારી તો નાખ્યો નહી હોય! મને પેલા શૂદ્ર બ્રાહ્મણ ગૌતમ ઉપર શંકા આવે છે, કારણ કે તે મ્લેચ્છ જેવો દેખાતો હતો, માટે તેના હાથથી તો કદી તેવુ કામ થયુ નહિ હોય? આમ થોડી વાર વિચાર કરી નાડીજઘની ખબર કાઢવા માટે પોતાના પુત્રને હુકમ કર્યો, એટલે તે નાડીજઘને ઘેર જઈ જોઈ આવ્યો તો નાડીજંઘ મળ્યો નહીં એવામાં રસ્તામા તેના હાડકાં જોવામા આવ્યા એ વાર્તા રાજા વિરૂપાક્ષને કહી તે સાંભળી રાજાએ અને તેની આખી પ્રજાએ અત્યંત શોચ કર્યો પછી રાજાએ ગૌતમને પકડવા માટે રાક્ષસોને હુકમ કર્યો એટલે તે ગયા ને ગૌતમને બાંધીને તેડી આવ્યા રાજાએ તેની પાસે તપાસ કરાવી તો નાડી-

જંઘનું માંસ નિકળ્યુ, એટલે વિરૂપાક્ષે હુકમ કર્યો કે 'જાઓ, આ ગૌતમને મારીને ખાઈ જાઓ.' તે સાંભળી રાક્ષસોએ તેને મારી તો નાખ્યો પણ તે કૃતઘ્નનુ માસ ખાધુ નહીં, કારણ કે તેનુ માસ ખાવામા પણ અત્યંત દોષ લાગે છે

પછી રાજાએ મનમા અત્યત ખેદ કરી નાડીજંઘના હાડકા અને માસને ચિતામા અગ્નિદાહ કર્યો. એવામાં આકાશ માર્ગે કામધેનુ જતી હતી તેના સ્તનમાથી દૂધનું એક બિંદુ ચિતામા નાડીજંઘની રાખ ઉપર પડ્યુ કે તે તરત જ સજીવન થયો ને આળસ મરડી બેઠો થઇને જુવે છે, તો પોતાના મિત્ર ગૌતમને દીઠો નહી એટલે રાજા વિરૂપાક્ષને પૂછ્યુ કે ગૌતમ કયા ગયો ? રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, તેણે તને મારી નાખ્યો હતો માટે તેને અમે મારી નાખ્યો છે' તે સાભળી નાડીજંઘ મનમા બહુ જ ગભરાવા લાગ્યો એવામા ઇંદ્ર આકાશમાથી ઉતરીને આવ્યા ને વિરૂપાક્ષને કહ્યુ કે 'નાડીજંઘ હમેશા સ્વર્ગમા આવતો પણ કોઈ દિવસે બ્રહ્માની સભામા જતો નહી, તેથી બ્રહ્માએ તેને શાપ આપ્યો હતો કે જા, ગોતમને હાથે તારુ મૃત્યુ થશે અને પાછુ તેના વારણમા કહ્યુ હતુ કે કામધેનુના પ્રતાપથી તુ સજીવન થઇશ' આવી રીતે બ્રહ્માના શાપથી તે મરણ પામ્યો હતો પછી નાડીજંઘે ઇદ્રને કહ્યુ કે 'તમે જો મારા મિત્ર હો તો આ ગોતમ બ્રાહ્મણને જીવતો કરો, કારણ કે તે જ્યા સૂધી જીવતો થશે નહી ત્યા સૂધી હુ કઈ પણ કાર્ય કરીશ નહી' તે સાભળી ઇદ્રે ગૌતમને જીવતો કર્યો એટલે નાડીજંઘ ગોતમને બાથમા ઘાલી અત્યંત પ્રેમથી મળ્યો અને તેને પ્રણામ કરી વળાવી સર્વ સાથે પોત પોતાને સ્થાનકે ગયો. એ ગૌતમને મરણ બાદ નરકયાતના ભોગવવી પડી હતી

સાર—જે ઉપકાર કરનારનો અપકાર કરે છે, તે સદા દુ:ખી થાય છે.

૨૬ **શિક્ષા**—સ્ત્રીની ગાઢ પ્રીતિને આધીન થયેલો, સ્ત્રીવશ પુરુષ બુદ્ધિમાન્ હોતો નથી, જેમ કે સ્ત્રીવશ દશરથે પુત્રના શોકથી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો હતો.

દષ્ટાંત—રાજા દશરથે પોતાની સ્ત્રી કૈકેયી ઉપર, એક કાર્ય પ્રસંગે મોહિત થઈ તેને બે વર આપ્યા હતા કૈકેયીએ જ્યારે રામને ગાદી ઉપર બેસારવાનો વખત નજીક આવ્યો ત્યારે બે વરમાથી એક વરવડે રામને દેશવટો દેવરાવ્યો, ને બીજા વરવડે પોતાના પુત્ર ભરતને રાજ્યાસન ઉપર બેસાર્યો

સત્યવાદી રાજાએ તેને જે વર આપવાનુ કહ્યુ હતું, તેમાથી તે જરા પણ ચળ્યા નહી, પણ તેમ કરતા તેના દેહનો અત આવ્યો જ્યારે રામ કાળાં વસ્ત્ર પહેરી વનવાસ માટે નિકળ્યા ત્યારે દશરથ પોતાના મહેલ ઉપર ચડી તેમને જોવા લાગ્યા અને રામ જ્યારે અદર્શ થયા ત્યારે દશરથે પોતાના પ્રાણત્યાગ કીધા

સાર–સ્ત્રીવશ મનુષ્ય સુખ પામતો નથી. સ્ત્રીને વચન આપતાં પણ ખૂબ સાવધ રહેવુ જોઇએ, કેમ કે મૂર્ખ સ્ત્રી જીવનુ જોખમ કરાવે છે

૨૭ **શિક્ષા**–મનુષ્યે સ્તુતિવાળાં પદો ગવરાવી ગુણગણને મલિન કરવા નહી; પોતાના ગુણની સ્તુતિ કરવાથી યયાતિ સ્વર્ગમાથી પડ્યો હતો

દ્દષ્ટાંત-ઇંદ્રે સ્વર્ગમા આવેલા નહૂષના પુત્ર યયાતિને પૂછ્યુ કે, 'તમે શા શા પુણ્યકર્મ કર્યા છે?' તે સાભળી યયાતિ ગર્વથી ફુલાઈ, આત્મપ્રશંસા કરતા બોલ્યો, 'અરે મે તો એવા પુણ્ય કર્મ કર્યા છે કે, જે દેવથી પણ બની શકે નહી, મારો તપ સૂર્ય ઘણો પ્રકાશિત છે' આમ સ્વશ્લાઘા કરવાથી તેના તપનો ક્ષય થયો અને તેને ફરીને ભૂમિ ઉપર આવવુ પડ્યુ.

સાર–આત્મપ્રશસા દોષરૂપ છે ને–વિનય–નમ્રતા ગુણરૂપ છે. પોતાના ગુણો, પોતાના પુણ્યકર્મ અને કરેલા ઉપકાર બીજાને કહેવાથી દોષરૂપ થઈ પડે છે.

૨૮ **શિક્ષા**–હિસાથી અત્યંત મલિન એવુ મૃગયાનુ વ્યસન ત્યાગ કરવુ, કારણ કે મૃગયામાં પ્રીતિવાળા પાડુએ શાપથી પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો.

દ્દષ્ટાંત- એક વખતે વનમા પાડુ રાજા (પાડવોના પિતા) મૃગયા કરવા ગયા હતા એવામાં લતાકુજમા કિદમ નામના ઋષિએ પોતાની પત્ની સાથે રતિ કરવા માટે મૃગનુ રૂપ લીધુ હતુ અને તેની સ્ત્રી મૃગલી બની હતી પાડુએ તે મૃગ દપતીને જોતા વેત જ મૃગ ઉપર બાણનો સચોટ ઘા કર્યો, તે બાણ ઋષિની છાતીમા વાગ્યુ કે, તરત તે મૂર્છા ખાઇને નીચે પડી ગયા અને પોતાનો ભોગ અધૂરો રહ્યો આવી રીતે રગમા ભગ થવાથી ઋષિ પાડુરાજાપર ગુસ્સો કરીને બોલ્યા,–'અરે પાડુ, જેમ તેં મારા રતિ-

સુખનો ભગ કર્યો તેમ તુ પણ રતિસુખમા ભગ થઇશ અર્થાત્ સ્ત્રી સાથે રતિ કરતા મરણ પામીશ ' પછી એક વખતે વનમાં રહેતા પાડુએ વસંત ઋતુમાં પોતાની સ્ત્રી માદ્રિ સાથે રતિરગ રમવાની શરુવાત કરી કે તરત તે મરણ પામ્યો

સાર–મૃગયાદિક પશુવધનું વ્યસન સુખદાયી નથી પ્રાણી-હિસાનો તો સર્વ ધર્મશાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. સર્વ કાળે સર્વ સ્થળે દયા રાખવી.

'દયા ધર્મકો મૂલ હે, નરક મૂલ અભિમાન,
તુલસી દયા ન છાડિએ, જબ લગ ઘટમે પ્રાન'

૨૯ **શિક્ષા**–માણસે કોઇને પણ નિર્દયતા ભરેલા વાણીરૂપ સખ્ત બાણ મારવાં નહી, કારણ કે ભીમે, સખ્ત વાણીથી વિદ્ધ થઈ, કુરુ કુળનો ક્ષય કર્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–દુર્યોધને પાડવોને જુગટામા જિતીને કહ્યુ કે, હવે તમે વનમા જાઓ, તમને રાજ્ય ગાદી મળશે નહી, તેમ તમે લાયક પણ નથી તે અક્ષરાએ ભીમના મનમા એવી અસર કરી કે, તેણે કારવ કુળનો નાશ કર્યો

સાર–કોઇને પણ કડવી વાણી કહેવી નહી, કારણ કે તેથી જે વેરભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે અતે માઠા પરિણામ નિપજાવે છે.

૩૦ **શિક્ષા**–ઉપરીને ગમતા છતા પણ બીજાને કલેશ આપનાર ચાડીઆપણુ કરવુ નહી. ચાડીઆપણાથી સૂર્ય અને ચન્દ્રનો રાહુ શત્રુ થઈ પડ્યો છે.

દૃષ્ટાંત–દેવ અને દાનવોએ સમુદ્ર મંથન કરવા માડ્યુ, તેમાથી એક અમૃતનો કુપો નિકળ્યો તે જોઇને દેવતામા અને દાનવોમા ઝગડો ચાલ્યો–એક કહે અમે વહેચીએ ને બીજો કહે અમે, આમ બન્ને પક્ષવાળાઓ લડવા લાગ્યા તુરત ઈશ્વર એક મોહિની સ્ત્રીનુ રૂપ લઈને આવીને બોલ્યા, 'તમે શા માટે લડો છો? હુ તમારુ સમાધાન કરુ છુ' દેવ અને દાનવ બોલ્યા, 'અમારામા અમૃતનો ભાગ પાડવા માટે વાધો ઉઠચો છે. તમે જો સરખે હિસ્સે વહેંચી આપો તો અમારે કઈ તકરાર નથી' પછી બન્ને પક્ષના લોકો જૂદા બેઠા અને એવી સરત કરી કે, કોઇએ પણ અમૃત પીતા સૂધી બોલવું નહિ તેમા ચદ્ર અને સૂર્યની વચ્ચે રાહુ છૂપી રીતે

ઘુસી ગયો મોહિનીએ પ્રથમ દેવતાને અમૃત પાવું શરું કર્યું, તે જોઈ રાક્ષસ ગભરાયા પણ મોહિનીના રૂપમા આસક્ત બન્યા હતા તેથી કઈ બોલી શક્યા નહી રાક્ષસોએ વિચાર્યું કે જો બોલીશુ તો આ સ્ત્રીનુ અપમાન થશે. મોહિની અમૃત પાતી પાતી જ્યા રાહુ પાસે આવી અને તેના મુખમા રેડ્યુ કે સૂર્ય અને ચંદ્રમાએ સાન કરી જણાવ્યુ કે તે દેવ નથી પણ દૈત્ય છે આટલુ સાભળતા વેત જ મોહિનીએ તેનુ મસ્તક કાપી નાખ્યું તેથી અમૃત તેના કડની નીચે ઉતર્યું ન ઉતર્યું, પણ તેના મસ્તક ને ધડ બન્ને અમર થયા અને રાહુ તથા કેતુ છૂટા પડી ગ્રહમા–દેવતામા ગણાવા લાગ્યા પછી રાહુ સૂર્ય અને ચદ્ર ઉપર દ્વેષ રાખી હમેશાં તેમને દુ ખ દેવા લાગ્યો. આપણા જોશી કહે છે, કે ગ્રહણ વખતે કેતુ સૂર્યને અને રાહુ ચદ્રને દુ ખ આપે છે

સાર–કોઈની ચાડી ચુગલી કરવી નહી. કારણ કે તેમાથી સારું પરિણામ આવતુ નથી. (સૂર્ય ને ચન્દ્રનુ ગ્રહણ થાય છે તે વેળાએ રાહુ નડે છે, એ વાત સત્ય નથી, પણ રાહુ એ પૃથ્વીનું નામ છે, તે પ્રમાણે ચન્દ્ર સૂર્યના ગ્રહણ સમયે પૃથ્વીનો છાંયો પડવાથી ગ્રહણ થાય છે.)

૩૧ **શિક્ષા**–મનુષ્યે નીચ પુરુષે આચરેલી, માનને હરનારી ભિક્ષા માગવી નહી, બલિ પાસે ભિક્ષા માગવામાં તત્પર થયેલા પુરુષોત્તમ લઘુતાને પામ્યા હતા. (એટલે તેમને વામનનુ રૂપ લઈ લઘુ એટલે ઠીંગણાં થવુ પડ્યું હતુ)

દૃષ્ટાંત–જ્યારે બલિ રાજા ઇદ્રને પદભ્રષ્ટ કરી સ્વર્ગની ગાદી ઉપર બેઠો, ત્યારે ઇદ્ર વગેરેએ નારાયણની સ્તુતિ કરી જણાવ્યુ કે, 'મહારાજ, અમારુ રાજ્ય બલિ લઈ ગયો છે, માટે અમને પાછુ મળે, એવો કઈ પણ ઉપાય કરો' નારાયણે વિચાર્યું કે મારે બલિને કેવી રીતે રાજ્ય ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવો? કારણ કે તે પોતાના ધર્મમાર્ગમાં બરાબર ચાલ્યો જાય છે, તો તેને મારાથી કેમ અટકાવી શકાય? માટે કોઈ પણ કપટ યુક્તિથી તેનુ રાજ્ય લેવું એમ વિચારી વામનનું રૂપ લઈ ત્યાં ગયા અને તેની પાસેથી દાનમા ત્રણ પગલા પૃથ્વી માગી લઈ ત્રણ ભુવન લીધાં

સાર–માણસ જ્યારે કોઈ પાસે પણ માગવા જાય છે ત્યારે તેને નાના થઇને જવુ પડે છે, પણ મોટાઇથી જવાતું નથી. તેમાં

વળી ભિક્ષા માંગવી એ નિંદ્ય છે. દાતાનો હાથ હમેશાં ઉપર રહે છે, ને યાચક ગમે તેવો હોય તોપણ તેનો હાથ નીચે હોય છે, પછી તે ગમે તેવો બળવાન્ કે ધનાઢ્ય કાં નથી હોતો.

૩૨ **શિક્ષા**–કોઈ દિવસ પણ મર્મને ભેદે એવુ સત્પુરુષોનું અપમાન કરવુ નહી, જેમ કે શકરે વેદ ભણનારા બ્રહ્માના મસ્તકને કાપી નાખ્યુ હતુ.

દૃષ્ટાંત–બ્રહ્માના પાચ મુખ હતા, તેમા ચાર વેદ ભણતા હતા અને પાચમા મુખમાથી ગધેડાના શબ્દ જેવો હોચી હોચી ધ્વનિ નિકળતો હતો એક વખતે શકર બ્રહ્માને મળવા ગયા ત્યારે તેમનુ પાચમુ મુખ 'હોંચી હોંચી' શબ્દ કરતુ દીઠુ, તેથી શિવજીને ઘણી ગ્લાનિ થઈ અને પોતે તેજ વખતે તેના માથાને કાપી નાખ્યુ

સાર–જેમ બને તેમ સારી વાણી વાપરવી, તેથી સઘળા રાજી રહે છે, પણ કઠોર વાણી ઉલટો સામાનો કોપ પ્રદીપ્ત કરે છે.

૩૩ **શિક્ષા**–બધુ અને કુટુંબીઓને દૂષણ દેવુ નહી, તેમ તેમનો ત્યાગ પણ કરવો નહી, કારણ કે શકરને આપેલા અપમાને દક્ષના યજ્ઞનો ધ્વસ કર્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–દક્ષે પોતાને ત્યાં જ્યારે યજ્ઞનો આરભ કર્યો ત્યારે સર્વ દેવ અસુર આદિને નોતર્યા, પણ પોતાની પુત્રી સતીને નોતરી નહીં અને જમાઈ શકરને પણ તેડ્યા નહી એથી શંકરના મનમા બહુ માઠુ લાગ્યુ, પણ શુ કરે? પછી સતીએ યજ્ઞમા જતા મનુષ્યોને જોઈ પોતે પણ શકર પાસે જવાની આજ્ઞા માગી શકરે કહ્યુ કે, 'હુ તો રજા નથી આપતો, તારે જવુ હોય તો તુ જા, પણ પરિણામ સારુ આવશે નહી' સતી બોલ્યા, 'બાપના ઘરના કાગળની વાટ શી જોવી? ત્યાં તો વગર તેડાવ્યે પણ જઇએ' પતિની ના છતા સતી ગયા. સતીને આવ્યા જોઈ તેના પિતાએ માન આપ્યુ નહી, તેથી સતીએ યજ્ઞકુડમા પડી આપઘાત કીધો તે વાતની શિવને ખબર પડી કે તરત ત્યાં વીરભદ્ર દૂત મોકલી યજ્ઞનો ધ્વસ કરાવ્યો.

સાર–દક્ષે શિવજી જમાઇનું અપમાન કર્યુ તો પોતાને ઘણી હાનિ થઈ, માટે બનતાં સૂધી સગામા સંપ રાખવો.

૩૪ **શિક્ષા**–વાદ કરવાના મદમાં આંધળા થઈ જવું નહીં

અને પારકાની અદેખાઈ કરવી નહી, જેમ કે શ્રીકૃષ્ણે વાણીની સખ્તાઇને લીધે શિશુપાલનુ માથું કાપી નાંખ્યુ હતુ.

દૃષ્ટાંત-એક વખતે યુધિષ્ઠિરને ત્યા રાજસૂય યજ્ઞ હતો, તેમા ઘણા રાજાઓ દૂર દેશાવરથી આવ્યા હતા. જ્યારે યજ્ઞની સમાપ્તિ થઈ ત્યારે આવેલા રાજાઓનુ પૂજન શરુ કરવાનો વખત થયો તે વખતે યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યુ કે, પ્રથમ પૂજન કોનુ કરવુ? તે વખતે 'શ્રીકૃષ્ણનુ' આમ સઘળા સભાજન બોલ્યા શિશુપાલ વૈર ને દ્વેષને લીધે ખીજવાઇને બોલ્યો કે, 'તે તો ગોવાળીઓ છે, તે શુ પૂજાને પાત્ર છે? નહી, નહી, એ વ્યભિચારી, સ્વજન ઘાતકનુ પૂજન કેમ થાય?' એ વગેરે ઘણાં અપમાન ભરેલા વચનો બોલ્યો તેની ૧૦૦ ગાળો સાખી શ્રી કૃષ્ણે પોતાના ચક્રવતી તેનું માથું કાપી નાખ્યુ હતુ

સાર-કોઇને પણ કારણે કે વગર કારણે કટુ વેણ કહેવા, એ દુખદાયી છે.

૩૫ **શિક્ષા**-મોટા પુરુષના ગુણનાં વખાણ કરી તેનુ માન વધારવું, કારણ કે વખાણ કરવાથી હનૂમાન્ રામચન્દ્રનાં કાર્ય કરવામા સમર્થ થયો હતો.

દૃષ્ટાંત-જ્યારે બીજા વાનરો હનૂમાનના વખાણ કરવા લાગ્યા ત્યારે તેને શૂરાતન ચઢ્યુ, અને તે રામનુ કાર્ય કરવામાં બહુ તત્પર થયો મોટાનાં કે નાનાના જેમ વખાણ કરીએ તેમ તે વધારે હોંસથી કામ કરે છે

સાર-કર્મસિદ્ધિ માટે પ્રસગ પરત્વે સ્તુતિ પણ લાભકારી થઈ પડે છે.

૩૬ **શિક્ષા**-તત્ત્વવેત્તા ગુણોને આદર આપે છે, પણ કોઈ દિવસ જાતિને આદર આપતા નથી. અશ્વત્થામા બ્રાહ્મણ છતા પણ સ્વભાવે શૂદ્ર હતો; અને શૂદ્ર જાતિ વિદુર ક્ષમાવાન્ હતો.

દૃષ્ટાંત-અશ્વત્થામાએ પોતાના યજમાનનો નાશ થવાથી, તેમ પોતાના પિતાના મરણથી, પાંડવો ઉપર અત્યત ચીડાઈ તેના પુત્ર અભિમન્યુની સ્ત્રીના પેટમા જે ગર્ભ હતો તેનો નાશ કરવા માટે બ્રહ્માસ્ત્ર મૂક્યુ હતુ-એવા તે તમોગુણી હતા તમોગુણ એ બ્રાહ્મણનુ લક્ષણ કહેવાય નહીં વિદુર જાતે જો કે શૂદ્ર હતા, તોપણ તેણે કૌરવ અને પાડવોને લડવાની ના પાડી હતી,

પરતુ તેઓએ તેના કહેવા ઉપર ધ્યાન આપ્યુ નહિ, તેથી પોતે યુદ્ધ વખતે યાત્રા કરવા નિકળી ગયા હતા, એવા તે સાત્વિક વૃત્તિમાન્ હતા આ બન્ને જણામા વિદુર ઘણા માનપાત્ર ગણાયા છે અને અશ્વત્થામા ચિરંજીવી છતા તેના તરફ કોઈ જોતુ પણ નથી.

સાર-ઉચ્ચાપણુ ગુણથી આવે છે, પણ કઈ જાતિથી આવતુ નથી.

૩૭ **શિક્ષા**-બુદ્ધિમાને નાણાની માગણીથી વારવાર મોટા માણસને પજવવા નહી, કારણ કે ઘોડા, રત્ન, લક્ષ્મી વગેરે આપનારા સમુદ્રને બહુ મથ્યો તો તેમાંથી છેવટે ઝેર ઉત્પન્ન થયુ

દ્દષ્ટાંત-સમુદ્ર મથન કરવા માડ્યુ ત્યારે તેમાથી ચૌદ રત્ન નિકળ્યાં હતા, તેમ ઝેર પણ નિકળ્યુ હતુ (કવિ છેવટ કહે છે તેમ નહિ, પણ પ્રથમજ નિકળ્યુ હતુ)

સાર-કોઈ પણ માણસે જ્યારે કોઈ પાસેથી ચીજ લેવા જવી હોય ત્યારે એક પછી બીજી, બીજી પછી ત્રીજી એમ વારવાર માંગી તેને કટાળો આપવો નહી, કારણ કે તેમ કરવાથી પરિણામે સામા માણસના મનમાં ધિક્કાર ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૮ **શિક્ષા**-કુટિલ તથા ઘણા ક્રૂર એવા લોભીઓ સાથે પ્રીતિ કરવી નહી, વિશ્વામિત્રને નોતર્યા તો તેમણે વસિષ્ઠની ગાયને હરી લીધી હતી.

દ્દષ્ટાંત-એક વખત વિશ્વામિત્ર રાજા (ઋષિ હતા તે વેળાએ નહી) વનમા મૃગયા કરવા ગયા હતા ત્યા રસ્તામા વિશ્રામ માટે વસિષ્ઠના આશ્રમમા ગયા વસિષ્ઠે તેમનો આદરસત્કાર કર્યો વિશ્વામિત્રે તેમના આશ્રમમાં એક નદિની નામની ગાય દીઠી, જે મોઢે માગ્યુ આપતી હતી. તે કામદુધા માટે રાજાએ, વસિષ્ઠને કહ્યુ કે, 'તમે આ ગાય મને આપો અને હુ તમે કહો તે તમને આપુ.' ઋષિએ ના પાડી, એટલે રાજબળથી ગાયને અને વાછરડાને બાધીને વિશ્વામિત્ર પરાણે લઈ જવા લાગ્યો તે ઉપરથી ગાયે ઋષિને કહ્યુ કે, 'મહારાજ, મારી રક્ષા કરો' ઋષિ બોલ્યા, 'અમે બ્રાહ્મણ છીએ-અમારુ ધન ક્ષમા છે માટે તુજ તારુ પરાક્રમ બતાવ' તે સાભળી ગાયે પોતાના શરીરમાથી મ્લેચ્છો પેદા કરી તેનાવતી રાજા વિશ્વામિત્રને નસાડ્યો (વિશ્વામિત્ર તેનાથી જ્યારે પરાજય પામ્યો ત્યારે તેના

મનમા આવ્યુ કે, બ્રાહ્મણોના તપની આગળ ક્ષત્રિયનુ બળ કશા લેખામાં નથી, માટે મારે પણ આ રાજ્યપાટ તજી તેવુ પરાક્રમ મેળવવું જોઇએ આવો નિશ્ચય કરી તપ કરી બ્રહ્મતેજ મેળવ્યુ હતુ)

સાર–સરલ માણસની સાથે મિત્રતા કરવી, પણ કપટી સાથે મિત્રતા કરવી નહી; તેમ તેવાને આદર પણ આપવો નહી.

૩૯ **શિક્ષા**–ઇંદ્રિયો તીવ્ર તપમા આસક્ત હોય, તોપણ ઇંદ્રિયોનો વિશ્વાસ રાખવો નહી; કારણ કે વિશ્વામિત્ર (તપસ્વી છતા) પણ ઉત્કંઠા સહિત મેનકાને કંઠે વળગ્યા હતા.

દૃષ્ટાંત–વિશ્વામિત્ર હિમાલયના સીમાડા ઉપર આવેલા પોતાના આશ્રમમાં તપ કરતા હતા, તેમને છળવા માટે મેનકા અપ્સરા આવી તેણે ઘણી વાર સુધી તેમની તરફ જોઈ હાવભાવ અને નેણ કટાક્ષ કરવા માડ્યા પણ ઋષિ ચળ્યા નહી ત્યારે છેવટે તે સ્ત્રીનુ વસ્ત્ર નિકળી ગયુ, એટલે નગ્ન શરીરે વસ્ત્ર લેવા દોડી વિશ્વામિત્ર તેના સુદર અવયવ જોઈ તપોભગ થઈ તેને કડે વળગીને તેના પ્રેમમા પડ્યા.

સાર–ઇંદ્રિયોને તપથી ઘણી જ શિથિલ કરી નાંખી હોય તથાપિ તે પાછી જાગ્રત થયા વગર રહેતી નથી. માટે એમ ધારવુ નહી કે, હું તો ઇન્દ્રિયજિત છુ, મને શુ થનાર છે? પણ હમેશાં તેમને કબજે રાખવાની કોશેશ કરવી, એ સારુ છે.

૪૦ **શિક્ષા**–વિયોગનું દુ ખ પડ્યું હોય ત્યારે દૈન્યતા છોડી ધીરજ રાખવી અશ્વત્થામાનુ મરણ સાંભળી બેબાકલા થઈ ગયેલા દ્રોણાચાર્ય વિના પ્રયોજને મરણ પામ્યા હતા.

દૃષ્ટાંત–કૌરવ પાડવની લડાઇમા જ્યારે અશ્વત્થામા નામનો હાથી મરણ પામ્યો ત્યારે દ્રોણાચાર્યે જાણ્યુ કે, મારો પુત્ર તો કદાચ મરી ગયો ન હોય? આમ ધારી યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યુ–કારણ કે તે પ્રામાણિક અને સત્યવક્તા ગણાતા હતા. યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો કે “नरो वा कुंजरो वा” માણસ કે હાથી તે હુ બરાબર જાણતો નથી. તે સાભળી દ્રોણાચાર્યના મનમાં આવ્યુ કે, બસ મારો પુત્ર જ મરણ પામ્યો હશે, હવે જીવીને શુ કરવું છે? આમ કહેતા આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયા જો ધીરજથી તપાસ કીધી હોત તો જણાત કે, તેમનો પુત્ર તો ચિરજીવ હતો તે કેમ મરે? પણ વિપત્તિમાં વિચારશક્તિ કમ થાય છે, માટે તે સમયે ધૈર્ય ધરવુ.

સાર-વિપત્તિ વેળાએ ધીરજ રાખીને યોગ્ય ઉપાય લેવા. જો અધીર થયા તો સઘળું નાશ પામે.

૪૧ **શિક્ષા**-બુદ્ધિમાને ક્રોધરૂપ રાક્ષસને અધીન થઈ જવું નહી, જેમકે ભીમસેને રાક્ષસ માફક શત્રુની છાતીનુ લોહી પીધુ હતુ.

દષ્ટાંત-ભીમને કૌરવમાના દુ શાસન ઉપર અત્યંત વૈર હતુ જ્યારે મહાભારતના યુદ્ધમાં દુ શાસન લડવા માટે આવ્યો ત્યારે દ્રૌપદીના ચીર કાઢયા હતા, તેનુ વૈર લેવાને ભીમે તેની છાતીપર ચઢી બેસી, છાતી ચીરીને તેના રક્તનુ પાન કીધુ-જે રાક્ષસી કર્મ હતુ-ને જે નિંદાય છે.

સાર-ક્રોધ ઘણો બુરો છે, અને તેને વશ થવાથી જાતિભ્રષ્ટ થઈ પડીએ છીએ, માટે તેનો ત્યાગ કરવો.

૪૨ **શિક્ષા**-જ્યારે ઉપરીની મહેરબાની થાય ત્યારે પોતાનો નાશ થાય તેવી બાબતનો વિચાર કરવો નહી જેમ બાણાસુરે પોતાનો ક્ષય કરાવનારુ એવુ યુદ્ધ શકરની પાસેથી વરદાનમા માગી લીધુ હતુ.

દષ્ટાંત-બાણાસુરે તપ કરી શકરને રાજી કર્યા શકર બાણાસુરની ભક્તિથી વશ થઈ અત્યત પ્રસન્ન થઈ 'માગ માગ' એમ બોલ્યા ત્યારે બાણાસુરે શિવને રાજી થયા જોઈ માગ્યુ કે, 'મહારાજ! મને હજાર હાથ આપો' શિવે 'તથાસ્તુ,' એમ કહી તેની ઇચ્છા પૂરી પાડી બાણાસુરને હજાર હાથ મળ્યા તો ખરા, પણ તેણે વિચાર્યુ કે, મને હજાર હાથ આપ્યા ત્યારે તેના જેવો વઢનારો પણ ચાલની માગી લઉં આમ વિચારીને લડનારો પણ માગ્યો ત્યારે શકરે બીજીવાર 'ઠીક' તને મળશે, એમ કહી તે કામના પણ પૂરી પાડી પરિણામ ઘણુ માઠુ આવ્યુ, ને ઓખા અનિરુદ્ધ સાથે પરણી તે બાણાસુરને ગમ્યુ નહી, તે નિમિત્તે કૃષ્ણે તેના ૧૦૦૦ હાથ કાપી નાખ્યા

સાર-કોઈપણ માણસે પોતાનો ઉપરી જ્યારે રાજી થાય ત્યારે એવુ માંગવુ કે જેમાં પોતાને સુખ મળે, પણ દુ:ખ મળે તેવી બાબતની માંગણી કરવી નહી.

૪૩ **શિક્ષા**-ઉદ્વેગને તજી વિદ્યામાં ઉદ્યોગી થઈ સેવાથી ગુરુને રાજી કરવા. ગુરુની સેવામાં તત્પર એવા કચે શરીરની દુ:ખી અવસ્થા પણ સહન કરી હતી.

દૃષ્ટાંત-દેવતાઓ બૃહસ્પતિના પુત્ર કચની પાસે જઇને કહેવા લાગ્યા કે 'તમે અમારા ગુરુના પુત્ર છો, માટે શુક્રાચાર્ય પાસે જઈ સજીવની વિદ્યા શીખી આવો, કે જેથી અમને અડચણ પડે નહીં' તે ઉપરથી કચ શુક્રાચાર્યની પાસે જઇને બોલ્યો, 'મહારાજ! આ શિષ્યને સજીવની વિદ્યા ભણવાની ઈચ્છા છે તો આપ કૃપા કરો' પછી શુક્ર તેની નમ્રતા તરફ જોઈ તેને ભણાવવા લાગ્યા, પણ સંજીવની વિદ્યા શીખવે નહીં ગુરુઘરમાં રહેલો કચ દરરોજ તેની પુત્રી દેવયાની, જે બાળક હતી તેને રમાડતો અને ભણતો એક વખત કચ, ગુરુની આજ્ઞાથી વનમા ગાયો ચરાવવા માટે ગયો, ત્યા રાક્ષસોએ પૂછયુ કે, 'તુ કોણ છે?' ત્યારે તે બોલ્યો, 'બૃહસ્પતિનો પુત્ર છુ' દૈત્યોએ વિચાર્યું કે, એ સજીવની વિદ્યા શીખશે તો આપણને નુકસાન થશે, તેથી એને મારીએ તો ઠીક એમ ધારી તુરત તેને મારી તેના કકડા ભુડને ખવરાવી દીધા સાજ થઈ એટલે ગાયો વનમાથી ઘેર આવી, પણ કચ ન આવ્યો એટલે દેવયાનીએ રડતા રડતા પિતાને કહ્યુ કે, કચને બોલાવો તે સાભળી શુક્રાચાર્યે તરત હાક મારી, એટલે લાગલો જ કચ આવીને ઉભો વળી બીજીવાર પણ તેને દૈત્યોએ એવી જ રીતે મારી નાખ્યો આમ વિદ્યા સપાદન અર્થે ઘણુ કષ્ટ સહન કર્યું છેવટે દૈત્યોએ તેને મારી તેની રાખ કરી, દારૂ સાથે મેળવી શુક્રને પાઈ દીધી સાજ પડી તો પણ કચ આવ્યો નહી, તે જોઈ દેવયાની, પ્રથમની માફક પિતાને કહેવા લાગી કે, પિતાજી! કચને બોલાવો શુક્રાચાર્યે કચને બોલાવ્યો, તો શુક્રના પેટમાથી તે બોલ્યો એટલે પોતે વિચારમા પડ્યા કે, આને જો જીવતો કરીશ તો તે મારુ પેટ ચીરીને બહાર નિકળશે, માટે કેમ કરવુ? પછી કચને પૂછયુ કે 'તુ બ્રાહ્મણ છે, માટે તને બહાર કાઢુ છુ, પરતુ તારે પાછો મને સજીવન કરવો પડશે તારે કૃતઘ્ની થવુ નહી' કચે 'ઠીક' એમ કહ્યુ ને પછી શુક્રે તેને સજીવની વિદ્યા શીખવીને પેટ ચીરીને બહાર કાઢ્યો પછી તેણે તરત પોતાની સજીવની વિદ્યાથી ગુરુ શુક્રને જીવતા કર્યા આવી રીતે કચે ઘણા કષ્ટો સહન કરી સંજીવની વિદ્યા સપાદન કરી હતી

સાર-માણસને ગમે તેવાં દુખો પડે તોપણ વિદ્યા શિખવામાં પછાત પડવુ નહી; કારણ કે વિદ્યા સર્વ સુખનું મૂળ છે.

૪૪ **શિક્ષા**-ભક્ત, શક્તિમાન્, હિતકારક, પ્રીતિમાન્, અને નિર્દોષ એવા મનુષ્યને તજવું નહી; કારણ કે રામચંદ્ર સતી સીતાનો ત્યાગ કરી શોકરૂપી સાલવડે અતિ કષ્ટને પામ્યા હતા.

દૃષ્ટાંત-રામ, રાવણને મારી સીતાને લઈ પાછા ઘેર આવ્યા, અને પોતાનુ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા પરતુ તેમના મનમાં એમ આવ્યુ કે, હુ સીતાને રાવણને ઘેરથી પાછા લઈ આવ્યો છુ, તે વિષે શહેરમા શુ બોલાય છે તે જાણવું જોઇએ તે વાર્તા જાણવા માટે એક દુર્મુખ નામના દૂતને શહેરમાં મોકલ્યો, તો તે કંઈ સારી નગરચર્ચા લઈ આવ્યો નહી તેથી રામચદ્રે સીતાને પાછા લક્ષ્મણ મારફતે વનમા મોકલી દીધા. વનમા મોકલ્યા પછી પોતાને અત્યંત પસ્તાવો થયો, કારણ કે સીતા સમાન રામનુ બીજુ કોઈ પણ પ્રિય ઇચ્છનાર, પ્રીતિવાળું અને ભક્તિમાન્ હતુ નહિ (રામાયણ ઉત્તર કાડ

સાર-સારા માણસને ઝટ રજા આપવી નહી, નહીતર પસ્તાવો કરવો પડે છે.

૪૫ **શિક્ષા**-ફરીને સ્મરણ કરાવવા માટે યશરૂપ કાયાને અમર કરનારી કીર્તિરૂપ કરી જવી; કારણ કે સ્વર્ગમાથી પડેલા ઇન્દ્રદ્યુમ્નને માણસોએ ઓળખ્યો કે, તરત તે (પાછો) સ્વર્ગમાં ગયો હતો.

દૃષ્ટાંત-એક વાર ઇદ્રદ્યુમ્ન રાજા સ્વર્ગમાથી પાછો મૃત્યુ લોકમાં આવ્યો પછી તે રાજાએ પોતાના કરેલા પુણ્ય યાદ લાવવા માટે માર્કડેય પાસે જઇને કહ્યુ કે 'તમે ઇદ્રદ્યુમ્નને ઓળખો છો?' તેણે કહ્યુ કે, 'હુ તો નથી ઓળખતો, પણ એક 'પ્રાવારકર્ણ' નામનુ ઘુવડ હિમાલયમા રહે છે તે મારાથી પણ આગળનુ છે, તે ઓળખાતુ હશે.' એ સાભળી ઇદ્રદ્યુમ્ને ઘોડાનુ સ્વરૂપ લઈ માર્કડેયને વિનતિ કરી કે, 'મહારાજ, આપ મારા ઉપર બેસો, તમને ત્યા લઈ જાઉ' તે સાભળી માર્કડેય તેના ઉપર ચઢ્યા એટલે બનો પ્રાવારકર્ણની પાસે ગયા અને પૂછ્યુ તો તેણે કહ્યુ કે, 'મને ઇદ્રદ્યુમ્ન રાજાની ખબર નથી, પણ અહીંથી થોડે દૂર ઇદ્રદ્યુમ્ન નામનુ સરોવર છે તેમા 'નાડીજંઘ' નામનો બગલો રહે છે તે જાણતો હશે' ત્યાથી તે ત્રણ જણા 'નાડીજઘ' પાસે ગયા અને તેને પૂછ્યુ કે 'તુ ઇદ્રદ્યુમ્નને ઓળખે છે?' તેણે જરા વિચાર કરીને જણાવ્યુ કે, 'આ જ તળાવમા એક અકૂપાર નામનો કાચબો રહે છે, તેને પૂછવાથી જણાશે' પછી સઘળાએ તેની કને જઇને પૂછ્યુ કે, 'તુ ઇદ્રદ્યુમ્ન રાજાને ઓળખે છે?' તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'હા, આ તળાવ તે રાજાએ બંધાવ્યુ છે. તેણે યજ્ઞ વગેરે કાર્ય પણ ઘણા કર્યા છે તે મહા પ્રતાપી અને ઉદાર હતો,' આમ સઘળાની સમક્ષમા તે રાજાની કીર્તિની જાણ થઈ કે, રાજા તરત પાછો સ્વર્ગમાં ગયો.

સાર–એવાં કાર્યો કરવાં કે જે હજારો વર્ષ વીત્યા બાદ પણ કાયમ રહે અને તે કાર્યમાં બીજાનો ઉપકાર થાય, અને કર્ત્તા અખંડ સુખ ભોગવે.

૪૬ **શિક્ષા**–અતિ કૃપણતાથી લક્ષ્મીનું રક્ષણ કરવું નહી; કારણ કે તે ઝટ નાશ થનારી છે. વ્યાડિ અને ઇંદ્રદત્તે યુક્તિથી નંદરાજની લક્ષ્મીનું હરણ કર્યું હતું.

દૃષ્ટાંત–પૂર્વે આ ભારતવર્ષમાં નંદરાજા સામ્રાજ્ય પદવી ભોગવતો હતો જ્યારે આવી મોટી પદવી હોય ત્યારે લક્ષ્મીનો તો પારજ ક્યાથી હોય? નંદને ત્યા છપ્પન*પર ભુગળ વાગતી હતી. તેના રાજ્યસમયમાં ઇદ્રદત્ત, વરરુચિ અને વ્યાડિ નામના ત્રણ તરુણ વિદ્યાર્થી, પોતાના ગુરુ પાસેથી શાસ્ત્ર અધ્યયન કરી, ગુરુ દક્ષિણા આપવા માટે ધન એકઠુ કરવા સારુ નદરાજાના શહેરમા ગયા. જે દિને તેઓ પહોચ્યા તે દિને રાજાનો મુકામ અયોધ્યામાં હતો, પણ ત્યાં જતાં તેમણે સાભળ્યુ કે નંદ ગુજરી ગયો છે. એટલે ઇદ્રદત્તે કહ્યુ કે હુ યોગવિદ્યાથી તેના શરીરમા પ્રવેશ કરીશ અને વરરુચિએ મારી પાસે માગવા આવવું તથા વ્યાડીએ મારા આ દેહની રક્ષા કરવી. આ પ્રમાણે મસલત કરી ઇદ્રદત્તે રાજાના ખોળિયામા પ્રવેશ કર્યો અને વ્યાડિ તેના ખોળિયાની રક્ષા કરવા બેઠો પછી વરરુચિ માગવા ગયો, એટલે યોગવડે નદરૂપ થયેલા ઇદ્રદત્તે પોતાના કાર્યભારી શકટારને હુકમ કરાવી એક ક્રોડ સોના મહોર દાનમા અપાવી શકટાર પ્રધાને જોયુ

---

* છપ્પનપર ભુંગળ એટલે એકજ સ્થળે છપ્પન ક્રોડ, છપ્પન લાખ, છપ્પન હજાર, છપ્પનસો ને છપ્પન એટલી દ્રવ્ય સંખ્યા હોય ત્યાં ગેબીનાદ થાય છે એ સખ્યા આ પ્રમાણે છે ૫૬, ૬૫, ૬૧, ૫૬, ૫૬ એકજ જગ્યામાં આટલી બધી સખ્યામાં દ્રવ્ય હોય તો તેમાંથી નાદ જેવો અવાજ સ્વાભાવિક રીતે થાય છે મુબઈના કાળા કિલ્લામાં સરકારી તીજોરી છે, તેમાં ઘણામા ઘણા ૨૫-૩૦ લાખ રૂપિયા હશે આ દ્રવ્ય સગ્રહ જોવાની એક-વાર એક અગ્રેજ મિત્રની કૃપાથી તક મળી એ જગ્યા પોલાણ ને ઘુંમ-ટદાર છે, તેથી તેમાં પેસતાંજ એક જાતનો ઘુઘુ અવાજ કાનપર આવતો લાગે છે–જે ધારુ છુ કે પૃથ્વીના ફરવાથી દ્રવ્યમા કંઇક ચલાયમાનપણું આવવાથી થતો હશે, ને એક જગ્યાપર આટલા બધા દ્રવ્યનો સમાવેશ થાય તો પછી ત્યા નાદ જેવું કઇક થાય, તેમા આશ્ચર્ય જેવુ નથી.

કે આ સત્ય નદ નથી, પણ કોઈ અપરિચિત મનુષ્ય છે, તે પોતાનુ કામ કરીને નાશી ન જાય, તેથી શહેરમાના સઘળા મુડદા બળાવી નાખ્યા, જેથી ઇદ્રદત્તનુ પણ શરીર બળી ગયુ ઇદ્રદત્ત પ્રથમ દિલગીર થયો, પણ પછી વરરૂચિને પોતાનો મત્રી બનાવ્યો હતો

સાર–દ્રવ્ય ચલાયમાન છે માટે તેમાંથી રીતસર પદાર્થ પરમાર્થ–ધર્મદાન પુણ્યનાં કાર્ય કરવાં–જે કાર્યો યાવચ્ચદ્રદિવાકરૌ રહે છે. દ્રવ્ય તો કાળે કરીને જતુ રહે છે.

૪૭ **શિક્ષા**–જ્યારે પોતાની શક્તિનો ક્ષય થાય ત્યારે ક્ષમા કરવી. શક્તિમાન્ હોઇએ ત્યારે બળ બતાવવુ. બળવાન્ કાર્તવીર્યે સરભ સહિત રાવણને બાધ્યો હતો.

દ્દષ્ટાંત–સહસ્રાર્જુન એક વખતે હજારો સ્ત્રીઓની સાથે જળક્રીડા કરવા માટે નર્મદાના કીનારા ઉપર ગયો અને ત્યા નદીના વેગને રોકી ક્રીડા આરંભી પાણી અટકવાથી ચઢી જઈ કીનારાપર જોરમા આવ્યુ ત્યા ઉપરના ભાગમા રાવણ પૂજા કરતો હતો તેના માટીના પાર્થેશ્વર અને પૂજન માટે આણેલા પુષ્પો તણાઈ ગયા, એટલે તે ગુસ્સો કરીને જ્યા સહસ્રાર્જુન હતો ત્યા આવ્યો અને તેની સાથે લડાઈ કરી. સહસ્રાર્જુને થોડીવાર રમાડી છેવટે તેને બાધી મૂકયો હતો

સાર–પોતામાં જો શક્તિ હોય તો બળ બતાવવુ, નહિતર ક્ષમા રાખીને બેસવુ.

૪૮ **શિક્ષા**–નિરજન કપટવાળી વેશ્યાના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખવો નહી, કારણ કે ઋષ્યશૃંગ એકાતમાં રહેતા છતાં પણ વેશ્યાએ તેને શૃગારમા લીન કરી દીધા હતા.

દ્દષ્ટાંત–લોમપાદ રાજાના દેશમા વર્ષાદ થતો નહોતો તેણે બ્રાહ્મણોને બોલાવીને પૂછ્યુ, 'મહારાજો ! વર્ષાદ થાય એવુ કઈ બતાવો,' બ્રાહ્મણોએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, 'આપણા દેશમા વિભાડકના પુત્ર ઋષ્યશૃગ તપ કરે છે અને બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળે છે, તે જો અહી આવી યજ્ઞ કરાવે તો વર્પાદ વર્ષશે' પછી રાજાએ વેશ્યાને બોલાવીને કહ્યુ કે, 'તમારામાથી જે ઘણી ચતુર, મનુષ્યના મન વિહ્વળ કરનારી અને હાવભાવવાળી હોય, તે સઘળીએ વિભાડકના આશ્રમમા જઈ, તેમના પુત્રને વશ કરી અહિ લઈ આવવો' તે સાભળી એક વેશ્યા, જે સ્ત્રીચરિત્રમા નિપુણ હતી તે,

તે કામ માથે લઈ, ઋષ્યશૃગાશ્રમ તરફ ગઈ જ્યારે ઋષિ વિભાડક આશ્રમમાથી બહાર ગયા ત્યારે તે વેશ્યાએ, પોતાની સાથે એક પુત્રીને લઈ ગઈ હતી તેને ઋષ્યશૃગની પાસે મોકલી તે હળવેહળવે ઋષ્યશૃગની પાસે જઇને બેઠી ને પ્રમાણ કર્યા કોઈ દિવસ પણ ઋષ્યશૃગના જોવામા સ્ત્રી આવી ન હતી તેથી તેણે તેને પણ બ્રહ્મચારી જાણીને નમસ્કાર કર્યા ને પૂછ્યુ કે, 'તમે કયાથી આવો છો? તમારુ નામ શુ? આ ફળફળાદિ લઇને ખાઓ, અને પછી જલપાન કરી વિશ્રામ લેજો' એમ કહી ઇગોરિયાના ફળ, ટીમરુ વગેરે આપ્યા ફળ પેલી વેશ્યા બાળાએ ફેકી દીધા અને પોતાની પાસે જે મધુર ફળ તથા મિષ્ટાન્ન વગેરે હતુ, તે તેને અર્પણ કરી કહ્યુ, 'મહારાજ, અમે તમને નમવા ઉચિત છીએ, પણ તમે અમને નમવાને ઉચિત નથી મહારાજ, મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો' એમ કહી તે ઋષિને આલિગન આપ્યુ–સાયકાળ થયો અને તેના પિતા વિભાડકને આવવાનો સમય થયો, એટલે તે વેશ્યા ત્યાથી જતી રહી. ઋષ્યશૃગ તેના અમૃત જેવા મીઠા ફળ ખાઇને તથા પુષ્પની કળી જેવા કોમળ અગોનુ આલિગન કરી મનમા અત્યત આકુળ વ્યાકુળ બની ગયા, અને અગ્નિમા હોમઆદિની તૈયારી કરવી પણ ચૂકી ગયા, અને તે સ્ત્રીના જવાથી ઉદાસ થઇને નિસાસા મૂકવા લાગ્યા એવામા તેમના પિતા ત્યા આવ્યા અને જુવે છે તો સાયહોમની તૈયારી દીઠી નહી, તેથી પુત્ર તરફ નજર કરી તો તેના મુખ ઉપર શાહી ઢળી ગઈ હોય તેવી શ્યામતા છાઈ રહી હતી તે જોઇને પુત્રને પૂછ્યુ–'વત્સ, આજ આશ્રમમા કોઈ આવ્યુ હતુ?' તે બોલ્યો, 'હા, એક મુનિનો કુમાર આવ્યો હતો, તેની જટા ઘણી શ્યામ હતી અને રેશમના દોરાથી ગુથેલી હતી તેના ઓષ્ઠ પરવાળા જેવા હતા જ્યારે તે શબ્દ કરતો હતો ત્યારે કોયલ પણ તેની આગળ કશા લેખામા ન હતી. તેણે કઠમા માળા પહેરી હતી, તે ઘણી ચળકાટ મારતી હતી તેની છાતી ઉપર ઉપસેલા બે માંસના પિડ હતા તેની કટિ ઘણી જ પાતળી હતી, અને જ્યારે તે ચાલતો હતો ત્યારે તેના ચરણમા રહેલા બે પદાર્થો સુદર શબ્દ કરતા હતા તેણે પોતાના હાથમા બે માળાના ગઠાઓ વાલ્યા હતા, તેની સૌદર્યતા અનહદ હતી તેણે મને ફળો અને અન્ન ખાવા માટે આપ્યા હતા તેનો સ્વાદ કઈ જૂદો જ હતો તે હમણાં અહીથી ગયો છે મારુ મન તેના જવાથી ઉદાસીન થઈ ગયુ છે' તે સાભળી વિભાડક બોલ્યા–'પુત્ર, તેવા માણસોનો વિશ્વાસ કરીશ નહી, કારણ કે કેટલાએક દૈત્યો ઋષિનો વેશ લઈ ફળ વગેરે ખવરાવીને મારી નાખશે.

હમણા તેવા ઘણા ફરે છે' તે સાભળી ઋષ્યશૃગ શાંત થયો અને આવેલી વેશ્યાએ અસર કરી હતી તે પાછી મટી ગઈ પછી કેટલાએક દિવસ ગયા કેડે વળી એક દિવસે જ્યારે વિભાંડક વનમા ગયા, તે વખતે તે વેશ્યા પુન. આવી અને ઋષિપુત્રને મળી. ઋષ્યશૃગ તેને મળીને બોલ્યા કે, 'હવે જેમ બને તેમ મને ઝટ લઈ ચાલો, અહીં રહેવામા સાર નથી' એમ કહી ત્યાથી તરત બન્ને જણા લોમપાદ રાજાના શહેરમા આવ્યાં

સાર–એકાતવાસ કરનારા ઋષિ-મુનિ વેશ્યા-સ્ત્રીના સમાગમથી તપોભ્રષ્ટ થાય છે તો સસારી મનુષ્ય શા લેખામા? માટે સત્પુરુષે કુલટા સ્ત્રી-વેશ્યાદિને સમાગમ સહેજ પણ કરવો નહી.

૪૯ **શિક્ષા**–બળવાન્ મનુષ્યે નાના શત્રુની ઉપેક્ષા કરવી, જેમ કુમાર રામચદ્રે આ બ્રાહ્મણ છે એવી દયા લાવી પરશુરામને છોડી દીધા હતા.

દૃષ્ટાંત–જ્યારે જનકને ઘેર સીતાના સ્વયવરને સમારભ મંડાયો ત્યારે જૂદા જૂદા દેશથી રાજકુમારોએ ત્યા આવી વિવાહના મંડપની શોભામા વધારો કર્યો હતો, સ્વયવરમા એવો ઠરાવ હતો કે 'જે શિવના ધનુષના કટકા કરે તેને કન્યા વરે' આ વૃત્તાત સાભળી રામ અને લક્ષ્મણ પણ વિશ્વામિત્ર ઋષિની સાથે ત્યા ગયા આખરે સઘળા હાર પામ્યા; પણ કોઈ તે ધનુષને ઉચું પણ કરી શકયુ નહીં છેવટે રામચંદ્રે તેના કટકા કરી કન્યારત્ન મેળવ્યુ ધનુષને ટકારવ સાભળી પરશુરામના મનમા થયુ કે, મે નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી છે તોપણ હજી ક્ષત્રિય વીર તો પડ્યા છે. હુ બેઠો હોઉ ત્યાં વળી બીજો ધનુષ ભાગી જાય એ કેમ બને? ચાલ તેને પરાજય કરુ એમ વિચારી રામ સાથે યુદ્ધ કર્યું તેમાં પરશુરામ હારી ગયા અને રામચદ્રે તે બ્રાહ્મણ છે, જવા દો, એમ વિચારી પ્રણામ કરી પરશુરામને રજા આપી હતી

સાર–સત્પાત્ર પુરુષનુ ક્ષમા એ જ ભૂષણ છે. ક્ષમા જેવો ઉત્તમ ગુણ એક પણ નથી. મોટાઇમા ક્ષમાગુણ બહુ યશવંતો છે.

૫૦ **શિક્ષા**–હિસા આદિ કરનારા અત્યંત ક્રૂર આચારવાળા માણસે કોઇને વિશ્વાસ કરવો નહી. જેમ કે જગત્વૈરી જરાસઘે પાંડવોને વિશ્વાસ કર્યો તો તેને નાશ થયો.

દૃષ્ટાંત–જ્યારે યુધિષ્ઠિરને રાજસૂય યજ્ઞ કરવો હતો ત્યારે તેણે

સઘળા રાજાને પોતાને તાબે કર્યા, પરંતુ બળવાન્ જરાસંધ તાબે થયો નહીં તેને તાબે કરવા કૃષ્ણ, અર્જુન ને ભીમસેનને મોકલ્યા. એટલે તેઓ જરાસંધને ઘેર બ્રાહ્મણનો વેશ લઇને ગયા અને બોલ્યા કે 'અમે યુદ્ધની ભિક્ષા માગવા આવ્યા છીએ' એટલે જરાસંધ સત્યવાદી ને દાનેશ્વરી હતો તેથી બોલ્યો, 'ભલે તૈયાર છુ,' એમ કહી પોતે તેને યુદ્ધભિક્ષા આપવા માટે શહેરની બહાર ગયો ને ત્યા અખાડામાં ભીમસેન સાથે લડવાને તૈયાર થયો ભીમસેને તેની સાથે સત્તાવીશ દિવસ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે અઠ્ઠાવિશમે દિવસે પકડીને તેના બે કકડા કરી નાખ્યા

સાર–કોઈ પણ માણસે પોતાના શત્રુનો વિશ્વાસ કરવો નહી. કારણ કે તેનાથી મોત નિપજે છે.

૫૧ **શિક્ષા**–ઉચિત આચારમાથી ભ્રષ્ટ થઈ યુક્તિવડે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો નહી; કારણ કે વાલીને (વિના પ્રયોજને) બાનુ કાઢીને મારવાથી જ રામની કીર્તિ કલકને પામી છે.

દૃષ્ટાંત–રામની સ્ત્રી સીતાને જ્યારે વનમા રાવણ હરી ગયો ત્યારે તેની શોધ કરવાની રામ અને લક્ષ્મણ ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. પણ સહાય વગર તે કામ પાર પડી શકે તેવુ ન હતુ તેથી વનમા વાનરોના રાજા સુગ્રીવની સાથે મૈત્રી કરી સુગ્રીવને પણ રામના જેવુ જ દુ ખ હતુ, નીતિ છે કે 'સરખે સરખા મળ્યા અને ભવના ફેરા ટળ્યા,' આ કહેવત પ્રમાણે બન્ને જણાને એક બીજાના સહાયક થવુ પસંદ પડ્યુ પરસ્પર મેળાપ થતી વખતે સુગ્રીવે જણાવ્યુ કે 'મારી સ્ત્રીને વાલી રાખી બેઠો છે અને મારુ રાજ્ય પણ તેને આધીન છે, તે આપ અપાવો, અને હુ મારી સેનાને લઈ આપનાં ધર્મપત્ની સીતાની ખોળ કરવામાં મદદ કરીશ' આ વાત રામે સ્વીકારી એ સરતને અનુસરી વિના કારણે સુગ્રીવના શત્રુ વાલીને મારીને સુગ્રીવને રાજ્ય અપાવ્યુ આવી રીતે વાલીને તેના અપરાધની તપાસ કર્યા વગર એકદમ મારી નાખ્યો, તેને લીધે રામની કીર્તિ કલંકવાળી થઈ છે.

સાર–સ્વાર્થ માટે પરની હાનિ કરવી, એથી અનેક સત્કર્મો અને પ્રૌઢ પુરુષાર્થ છતાં યશસ્વી કીર્તિ કલંકને પામે છે.

૫૨ **શિક્ષા**–ઈંદ્રિયને જિતનારા મનુષ્યે એકાંતમાં માતાની સાથે પણ વાતચિત કરવી નહિ, કારણ કે શંબરાસુરની દાસી રતિએ પ્રદ્યુમ્નને પુત્ર કરીને રાખ્યો હતો. તોપણ તે તેની ઉપર આશક થઈ હતી.

દૃષ્ટાંત-કૃષ્ણની સ્ત્રી રુકિમણીને પુત્રનો પ્રસવ થયો તે પુત્રના હાથથી શબરાસુરનુ મોત હતુ, માટે તેનો જન્મ થતા જ શબરાસુરે કોઈ દેખે નહીં એવુ રૂપ ધરી પ્રધુમ્નને પલગમાથી ઉપાડી સમુદ્રમાં ફેકી દીધો આ પ્રધુમ્નને એક મચ્છ ગળી ગયો તે મચ્છ શબરાસુરના મચ્છીમારને હાથ લાગ્યો, તે તેણે રાજાને આપ્યો રાજાએ રસોડામા મોકલાવી દીધો. રસોઈઆઓએ છરીથી તેના કટકા કરવા માંડ્યા જેવા કટકા કરે છે તેવો જ અદરથી પ્રધુમ્ન, જેને શબરાસુરે સમુદ્રમા નાખી દીધો હતો તે જ નજરે પડ્યો રસોડાના ઉપરીએ રાજાને જણાવ્યુ કે માછલાના પેટમાથી એક કુમાર નિકળેલો છે, માટે શો હુકમ છે? રાજા નાઝીઓ હતો, તેથી તેણે વિચાર્યું કે આપણને પ્રજા નથી, માટે ચાલ આ જ બાળક મારો પુત્ર, એમ ધારીને હુકમ કર્યો કે, આપણા ઘરમા જે દાસી છે તેને સોપી દ્યો તે ધવરાવવા ખવરાવવા આદિથી તેનુ પોષણ કરશે પછી તે કુમાર રતિને સોપવામાં આવ્યો રતિએ તેને પાળીને મોટો કર્યો ત્યારબાદ રતિ તેની સાથે સ્ત્રીની માફક વર્તવા લાગી અને એકાંતમા શૃગાર વિલાસ કરવા લાગી

સાર-જિતેદ્રિય પુરુષે એકાંતમા માતા, બહેન, કે પુત્રી એઓ પાસે પણ બેસવુ નહી કારણ કે ઇન્દ્રિયો અતિ ચપલ હોય છે એકાતમા સ્ત્રીનો જે સમાગમ થાય છે તો તેથી માઠું પરિણામ નિપજે છે.

૫૩ **શિક્ષા**-તીવ્ર તપ કરનારા તાપસની ધૈર્યતા નાશ પામે એવી ચપલતા કરવી નહી, કારણ કે શકરે કામને નેત્રના અગ્નિથી બાળી નાંખ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત-જ્યારે સતીએ પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે શકર હિમાચલ ઉપર જઈ તપ કરવા લાગ્યા, એવામા તારકાસુર નામનો દૈત્ય દેવતાઓને સતાપવા લાગ્યો ત્યારે સઘળા દેવતાઓ એકઠા મળ્યા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આનુ મૃત્યુ કેના હાથથી હશે? છેવટે તેમના જાણવામાં આવ્યુ કે આનુ મૃત્યુ શકરના પુત્ર કાર્તિકસ્વામીને હાથે છે તે ઉપરથી સઘળાએ વિચાર કર્યો કે, જેમ બને તેમ શંકરને પરણાવીએ તો આપણુ કાર્ય સિદ્ધ થાય પછી એક વખતે હિમાચળ ઉપર શકર તપ કરતા હતા, તેની નજીકમા પાર્વતી પૂજા કરવા માટે આવ્યા આ તકનો લાભ લઈ દેવતાએ કામદેવને કહ્યુ કે, આ વખતે જો તુ તારુ બાણ શકરને મારીશ તો આપણે ધારેલા કાર્યમા ફત્તેહ પામીશુ તત્ક્ષણે કામે પોતાનુ બાણ શિવ

ઉપર માર્યું કે તરત શકરે પોતાનુ ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડી તેના તરફ અગ્નિસમાન દૃષ્ટિ કરી દૃષ્ટિ પડતી વખતે જ નેત્રમાથી નિકળેલા અગ્નિએ કામને બાળી ખાખ કરી મૂકયો.

સાર–સત્પુરુષ કે તાપસ જે કોઈ પોતાના એકાત ધ્યાનમાં બેઠા હોય તેને તેમાંથી ચળાયમાન કરવાની ઇચ્છા કરવી, એ દોષરૂપ–દુ ખરૂપ છે.

૫૪ **શિક્ષા**–જે નિત્ય કજીઆમા ફસાઈ રહ્યો હોય તેવા કપટીનો વિશ્વાસ કરવો નહી. (કપટ કરવાથી) બળદેવે રુક્મીને મુદ્‌ગરના મારથી મારી નાખ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–ભત્રીજાના વિવાહ પ્રસંગે બળદેવ રુકમીને ઘેર ગયા હતા ત્યા જુગટુ રમવા લાગ્યા એવામાં રુક્મી જો કે જિત્યો ન હતો તોપણુ બોલી ઉઠયો કે, ‘હુ જિત્યો’ તેનુ કપટ ભરેલુ બોલવુ સાભળી બળદેવે તેના માથામા મુદ્‌ગર મારીને તેને ઠાર કર્યો હતો

સાર–કપટી હોય, તેમ જે ઘણો કજીઆખોર હોય તેવા માણુસની સાથે સંબધ કરવો નહિ સહજમા પણુ તે અસત્ય બોલતાં ડરતો નથી આવા મનુષ્યનુ અંતે મોત છે–કપટરહિત રહેવુ એ શ્રેષ્ઠ છે.

૫૫ **શિક્ષા**–સ્વપ્નના જેવી ખોટી રાજાની મહેરબાની ઉપર આશા બાંધવી નહી, કારણુ કે નંદરાજાએ મંત્રી શકટાલને બંધનમાં નાંખ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–જ્યારે ઇદ્રદત્તે યોગવિદ્યાથી મરેલા સત્ય નંદના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો હતો, તે વખતે નદના કાર્યભારીએ વિચાર કર્યો કે નંદનો પુત્ર હજુ બાળક છે અને આ નંદના શરીરમા બીજો કોઈ બેઠેલો છે તે પોતાનુ કાર્ય સાધીને નિકળી જશે તો આ રાજ્ય કઈ ટકી શકશે નહી, માટે આમા પ્રવેશ કરનારાનુ ખોળિયુ બળાવી દઉ આમ વિચારી પોતે આખા શહેરના શબ બળાવી દીધા નદ ઇદ્રદત્તે જાણ્યુ કે શકટાલે એ ઠીક કીધુ, તેથી તે પ્રથમ તેનાપર કૃપાવાન્ હતો. શકટાલે વિચાર્યું કે, આ સત્ય નંદ મારાથી ડરે છે, તેથી રાજમા રોપ બતાવવા લાગ્યો, ને રાજાનો પણ રાજ થયો આથી યોગનદની તેનાપર ધીમે ધીમે અવકૃપા થઈ પછી કાર્યભારી શકટાલે ગુપ્ત રીતે યોગનંદને મારી સત્ય નંદના પુત્રને રાજ્ય સોંપ્યુ

તે નવા થનાર રાજાએ તેનાપર ઘણી કૃપા બતાવી પણ અંતે તેને માલમ પડ્યુ કે, યોગનંદને શકટાલે મારી નાખ્યો છે, તેથી તેણે શકટાલને કેદ કરી, મહા સંકટ આપ્યુ હતુ

સાર–રાજાની કૃપાથી રાજી થવુ નહિ, કેમ કે તેના કોપને કારણની પણ જરૂર નથી.

૫૬ **શિક્ષા**–લોકાયતની* વાતોપરથી નાસ્તિક બુદ્ધિના થવુ નહીં; કારણ કે હરિએ સ્તંભમાંથી નિકળી હિરણ્યકશિપુનો નાશ કર્યો હતો.

દષ્ટાંત–હિરણ્યકશિપુ અધર્મી હતો એટલે કે તે જગતમાં ઈશ્વર નથી એમ માનનારો હતો થોડા વખત પછી તેને ત્યાં એક પુત્ર અવતર્યો. આનુ નામ પ્રહ્‌લાદ પાડવામા આવ્યુ જ્યારે તે પાચ વર્ષનો થયો ત્યારે તેના બાપે તેને નિશાળે ભણવા મોકલ્યો પ્રહ્‌લાદ નિશાળમાં ઈશ્વરના નામ શિવાય બીજું કઈ પણ ભણતો નહી એક વખતે તેના પિતાએ છોકરાની પરીક્ષા લેવા માટે તેડાવ્યો ત્યારે મહેતાજી પ્રહ્‌લાદને લઇને આવ્યા હિરણ્યકશિપુએ પૂછ્યુ કે 'તુ શુ ભણ્યો?' પ્રહ્‌લાદે કહ્યુ 'પરમેશ્વરના નામ' આવા શબ્દ સાંભળતા જ હિરણ્યકશિપુને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો અને તે બોલ્યો ક આને મારી નાખો. તેનો અંત લાવવા ઘણા ભય બતાવ્યા, તોપણ તે કુમારે પોતાની વાત છોડી નહી, ને પોતાના બાપના નાસ્તિક વિચારમા મળ્યો નહી અતે એક લોઢાનો સ્તભ તપાવી તેને બાથ ભરવા માટે હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્‌લાદને હુકમ કર્યો અને કહ્યુ કે જો ઈશ્વર હશે તો આ વખતે જણાશે હુકમ થતાં વખત જ પ્રહ્‌લાદે સ્થભને બાથ ભરી કે તેમાથી નૃસિહ પ્રગટ થયા અને તેમણે હિરણ્યકશિપુનો નાશ કર્યો

સાર–નાસ્તિક બુદ્ધિના થવુ નહિ, કેમકે તેવાની પાછળથી દુર્દશા જેવામાં આવે છે, ને એથી જીવાત્માને શાંતિ મળતી નથી. ઈશ્વર સચરાચર, સર્વ જ્ઞાતા ને સર્વ વ્યાપક છે.

૫૭ **શિક્ષા**–જે માણસ ઘણા ઉચા પદને પામ્યો હોય તેણે સઘળાને માન આપવુ, પણ કોઇનુ અપમાન કરવુ નહી. નહુષ રાજા ઇંદ્ર પદવીને પામ્યો હતો, તોપણ અગસ્ત્યનુ અપમાન કરવાથી ઇંદ્રપદથી ભ્રષ્ટ થયો હતો.

---

* જૈન ધર્મનો એક ભેદ

દૃષ્ટાંત-જ્યારે ઇદ્ર સ્વર્ગનું રાજ્ય છોડીને ગયો, ત્યારે પાછળથી નહુષ ઇદ્રાસન પર બેઠો. ઘણા આબાદીવાળા સ્વર્ગના રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમા આવી, તેથી તેનુ મગજ ફરી ગયુ અને તે ઉન્મત્ત થઇને ફરવા લાગ્યો. એક વખતે તેણે ઇન્દ્રાણીને પોતાની સાથે વરવાને કહ્યુ. ઇન્દ્રાણીએ કહેવરાવ્યુ કે, તુ એવા વાહનપર સ્વાર થઇને આવ કે જેનાપર કોઈ સ્વાર થયુ નહિ હોય, તો તને હુ વરીશ તેપરથી નહુષ ઋષિઓને તેડાવી તેમની કાંધ ઉપર પાલખી મૂકી, તેમા બેસીને ઇન્દ્રાણી પાસે જવા લાગ્યો માર્ગમાં જરા આગળ જતા પાલખી ઉચી નીચી થવા લાગી, એટલે નહુષે લક્ષ્મીના મદથી ને કામાધ થવાથી કહ્યુ કે અરે, આમ બેરીકરાઇથી કેમ ચાલો છો? સર્પ સર્પ-ચાલો ચાલો તે વાણી સાંભળતા જ ઋષિએ શાપ આપ્યો કે 'જા તુ સર્પ થઇને મૃત્યુ લોકમાં અવતર' ઋષિની વાણી ફળી અને રાજા પોતાની ભવિષ્ય સ્થિતિ ભોગવવા લાગ્યો

સાર-મોટુ પદ, મોટુ માન, કે પુષ્કળ દ્રવ્ય મળે તોપણ નમ્રતા રાખવી. તેના ગર્વથી અધ બનવુ નહી. વિનય, નમ્રતા એ ઉત્તમ ગુણો છે. વળી સ્ત્રીના મોહમાં તલ્લીન થઈ સત્પુરુષને કષ્ટ પણ દેવુ નહિ.

૫૮ **શિક્ષા**-જે શત્રુની સાથે સલાહ કરી નિર્ભય રહે છે, તે સુખી થતો નથી. કારણ કે વૃત્રાસુર ઈંદ્ર સાથે સલાહ કરી નિર્ભયતાથી રહેવા લાગ્યો, તો તે મરણ પામ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત-વૃત્રાસુરને ઇદ્ર સાથે અસંખ્ય વૈર હતુ, પણ વૃત્રાસુરનો પ્રતાપ અતિ પ્રબળ જોયો ત્યારે ઇદ્રે તેની સાથે સલાહ કરી સલાહનો લાભ લઇને જે સમય મળ્યો તેમા ઇદ્રે દધીચિ ઋષિના હાડકાનુ વજ્ર મેળવ્યુ ને સ્વસ્થ થયેલા વૃત્રાસુરને યુદ્ધ માટે આમત્રણ કરીને તેનો નાશ કીધો

સાર-શત્રુને મિત્ર ન કરવો, ને મિત્ર કર્યો તોપણ વિશ્વાસ પાત્ર ન ગણવો, પણ તેનાથી ચેતતા રહેવુ.

૫૯ **શિક્ષા**-હિતકારક ઉપદેશ સાભળી ઘટતી રીતે કરવુ. દુર્યોધને વિદુરના કહેવા પ્રમાણે કર્યું નહીં માટે તે મરણ પામ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત-જ્યારે દુર્યોધન પાડવો ઉપર દ્વેષ રાખી તેમનુ ભુડું કરવા લાગ્યો, ત્યારે વિદુરે તેને નીતિનો ઉપદેશ આપીને બહુવાર સમજાવ્યો

હતો. પણ વિદુરની વાણીની તેને જરા પણ અસર થઈ નહીં અને તે ઉલટો વધારે વધારે પાડવ સાથે દ્વેષ બુદ્ધિથી વર્તવા લાગ્યો, તેથી છેવટે કમોતે મુવો

સાર–કોઇનો પણ હિતોપદેશ સાભળી ઘટતી રીતે તેનો ઉપયોગ જો કરે તો તેને કઈ પણ અડચણ આવતી નથી, પણ જો અવળે માર્ગે ચાલે તો તેને અવશ્ય દુ ખ આવી નડે છે

૧૦ **શિક્ષા**–ઘણુ અન્ન ખાવાથી માણસ રોગી થાય છે અને તેનો જઠરાગ્નિ મંદ પડી જાય છે; જેમ કે અગ્નિ પણ ઘણુ ઘી ખાવાથી ઠડો પડી ગયો હતો.

દૃષ્ટાંત–પૂર્વે શ્વેતકી રાજાએ ઘણા યજ્ઞો કર્યા, તેથી અગ્નિ–જે સર્વ-ભક્ષી તેને પણ અજીર્ણ થયુ હતુ, તેણે જ્યારે અર્જુને કૃષ્ણની સહાયતાથી ખાડવ વનને બાળ્યુ ત્યારે તેનુ અજીર્ણ મટયુ હતુ

સાર–જેમ બને તેમ થોડું જમવુ–મિતાહારી રહેવુ. અત્યત આહાર કીધાથી અજીર્ણ થવાને લીધે શરીરમા અનેક રોગ થાય છે. ઘણુ ખાવાથી ગમે તેવો મજબૂત પુરુષ હોય તોપણ માદગી પામે છે. જ્યારે ઘણું ખાવાથી અગ્નિને પણ અજીર્ણ થયુ હતું તો પછી મનુષ્યને કેમ ન થાય?

૧૧ **શિક્ષા**–પ્રયત્નવડે દોષોને દૂર કરવા, પણ કઠિન વ્રતોવડે શરીરને સૂકવી નાખવું નહી; જેમ કે કુભકર્ણ તપ કરી નિદ્રા(નુ વરદાન મેળવી)મા બેભાન રહેવા લાગ્યો

દૃષ્ટાંત–કુંભકર્ણે ઘણુ ઉગ્ર તપ કરવા માડ્યુ તપ કરતા હજારો વર્ષો જ્યારે વીતી ગયા ત્યારે બ્રહ્માએ પ્રસન્ન થઈ, તેની પાસે જઈ કહ્યુ, 'પુત્ર, માગ, તારે શુ જોઇએ છીએ? આ વખતે કુભકર્ણની જીભ ઉપર એવી રીતે સરસ્વતીએ વાસ કર્યો કે તેથી તેણે ઇદ્રાસનને બદલે નિદ્રાસન માગ્યુ તે સાભળીને બ્રહ્મા તથાસ્તુ એમ કહી ચાલ્યા ગયા કુંભકર્ણમા દોષ હતા, તેથી તેને તપ સાર્થક થયુ નહિ

સાર–તપ આદિ કરી શરીર પીડવાથી શો લાભ? મન ચોખ્ખુ રાખી ધીમે ધીમે દોષોને દૂર કરવા. ઘણા લોકો વ્રતાદિ

કરીને મરવા જેવાં બની જાય.છે, પણ તેમનાં અંત કરણો મલિન હોય છે, માટે તેમનાં પાતક નાશ પામતાં નથી.

૬૨ **શિક્ષા**-પૃથ્વી ઉપર ભાવી પદાર્થોમાં દઢ આશા બાંધવી નહી; રામ, રઘુ, શિબિ અને પાંડુ વગેરે રાજાઓ (આજ ક્યા ગયા?)

દૃષ્ટાંત-પૃથ્વી ઉપર અમુક પદાર્થો છે તે 'મારા' છે, એમ દૃઢ આશા બાધીને બેસવું નહીં, કારણ કે આપણે કંઈ અમર નથી કે તેમને સાચવી અનત કાળ સુધી રહીશુ જૂઓ! આ ભૂમિ ઉપર રઘુ રાજા રાજ્ય કરી ગયા તે ભૂમિ શ્રી રામચંદ્રના હાથમા હતી, તેમાં શિબિએ અને પછી પાડુએ એકચ્છત્ર રાજ્ય કર્યું હતુ, પરંતુ તેઓનો નાશ થઈ ગયો અને વળી તેમની ભૂમિ ઉપર બીજા રાજાઓ રાજ્ય કરે છે, તો તેવી ભૂમિ તથા ધન માટે શી મમતા!

સાર-મમતા છોડી સમ દૃષ્ટિથી જે વર્તે છે, તે સુખી થાય છે.

૬૩ **શિક્ષા**-ઘરડા માણસની વાણી, કૃત્ય અને શરીરના ચાળા પાડવા નહી, મુનિના શરીરની મશ્કરી કરવાથી સાંબ કદ-રૂપો થયો હતો.

દૃષ્ટાંત-એક વખતે યાદવના છોકરાઓએ સાબને પેટે લોઢુ બાધી તેને દુર્વાસા ઋષિની પાસે લઈ જઇને પૂછ્યુ, 'મહારાજ આને ગર્ભ રહ્યો છે, તે શુ અવતરશે?' ઋષિ બોલ્યા 'મુશલ.' તે ઉપરથી મુશળુ આવ્યુ હતુ અને તેનુ શરીર કદરૂપુ થઈ ગયુ.

સાર-મહાનુભાવ મોટા પુરુષની મશ્કરી કરવી નહી, કારણ કે તેથી પરિણામે માઠું ફળ નિપજે છે. તેઓ પોતાની સત્તાના બળવડે ક્ષણમાં નુકસાન કરી શકે છે.

૬૪ **શિક્ષા**-હલકા લોકોને ઉપદેશ દેવામાં મિથ્યા પ્રયત્ન કરવો નહી; કારણ કે શુક્રે છ નીતિના ગુણથી રક્ષણ કર્યાં છતાં પણ દૈત્યનું કુલ નાશ પામ્યું હતું.

દૃષ્ટાંત-શુક્રે પોતાના શિષ્ય દૈત્યોને-સામ, દામ, ભેદ, દંડ એ ચાર તથા સંધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, સંશ્રય અને દ્વૈધીભાવ આ છ નીતિના

ગુણની સમજણ પાડી, તે છતા તેઓ મૂર્ખ રહ્યા અને પોતાનો બચાવ કરી શક્યા નહિ.

સાર–મૂર્ખને જે કંઈ ઉપદેશ આપવો, તે કેવળ ભેંસ આગળ ભાગવત તુલ્ય થઈ પડે છે.

૬૫ **શિક્ષા**–સખ્ત અને લાંબું વેર કરનારા મનુષ્યના મનમાં ક્રોધ ઉપજાવવો નહી; કારણ કે ચાણક્યે કોપને લીધે સાત* દિવસમા નવ નંદનો નાશ કર્યો હતો.

દષ્ટાંત–એક વખતે રાજા નંદે પોતાને ત્યાં શ્રાદ્ધમાં ઘણા બ્રાહ્મણોને જમવા નોતર્યા હતા. જ્યારે સર્વ બ્રાહ્મણો જમવાને તૈયાર થયા, તે વખતે નદની નજરે ચાણકય પડ્યો એ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ એક આખે કાણો હતો શાસ્ત્ર પ્રમાણે પૂર્ણ અંગવાળા બ્રાહ્મણો શ્રાદ્ધમા યોગ્ય ગણાય છે, પણ જેનુ એકે અગ હીન હોય તે કામ લાગતો નથી. આમ હોવાથી રાજાએ તેનું એક અગ હીન જોઈ તેને બ્રાહ્મણની પક્તિમાથી ઉઠાડી મૂક્યો આ વખતે ચાણકયને અતિ વશમુ લાગ્યુ, પણ શુ કરે? તે વખતે બ્રહ્મસમાજમાથી ઉઠી ગયો અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'જો હુ બ્રાહ્મણના વશમા જન્મ્યો હોઉ તો મારે આ નદનો નાશ કરાવી તેનું રાજ્ય બીજાને અપાવ્યા પછી જ મસ્તકના છૂટા કેશને બાધવા, આમ પ્રતિજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે કર્યા પછી તેણે પોતાની ચોટલી બાધી (જુવો કથાસરિત્સાગર.)

સાર–આ રાજનીતિનુ વાક્ય છે, છતાં સંસારવ્યવહારમાં પણ તેનો ઉપયોગ ઠીક થાય. વિદ્વાનની વિદ્વત્તા તપાસવી, પણ તેના અગ સાથે શુ કામ છે? તેમજ અસભ્ય વૈર કરનારા ક્રોધીને કદી પણ તે ક્રોધાયમાન થાય તેમ કરવુ નહિ.

૬૬ **શિક્ષા**–કોઇએ તપ.પ્રભાવથી પ્રકાશમાન એવી સતીને કોપાવવી નહી; કારણ કે કોપાવેલી વેદવતીએ રાવણને મારવા માટે પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો હતો.

દષ્ટાંત–બૃહસ્પતિના પુત્ર કુશધ્વજ વનમાં તપ કરતા હતા તેમને વેદવતી નામની પુત્રી જન્મી, ત્યારે તેમણે વિચાર કર્યો કે, આ પુત્રીને વિષ્ણુ વેરે વરાવવી, બીજો કોઈ યોગ્ય વર નથી આવા વિચારમાં ને વિચારમા તે મરી ગયા

---

* એમ તો બન્યુ નથી.

પછી એક વખતે તે પુત્રી વેદવતી વનમાં તપ કરતી હતી, એવામાં રાવણ ત્યાંથી નિકળ્યો, તેની નજરે આ કન્યા પડી. રાવણ તેના કોમળ સુંદર અવયવો જોઈ બોલ્યો-'અરે સ્ત્રી, તું આ ભયંકર વનમાં તારા શરીરને કષ્ટ આપી અનુચિત તપ કરી અતિ દુઃખમાં દહાડા શા માટે ગાળે છે? મારી સાથે પરણીને મારા મહેલમાં રહે આ કાંટાવાળા પ્રદેશમાં તને કેમ રહેવું ગમે છે?' તે સાભળી વેદવતીએ ગુસ્સો કર્યો લંપટ રાવણે તેનો ચોટલો પકડ્યો, એટલે વેદવતી તેના હાથમાંથી પોતાના કેશને છોડાવી એકદમ બોલી ઉઠી કે, 'જા બીજે જન્મે હું તારા પ્રાણ લઈશ' આમ બોલી તરત ચિતા ખડકી તેમાં અગ્નિ સળગાવી પોતે બળી મુઈ, અને બીજે જન્મે તેણે સીતારૂપે રાવણના પ્રાણ લીધા હતા.

સાર-ધર્મપરાયણ વર્તનારને ધર્મમાંથી ચળાયમાન થવાનું કહેવું એમા શ્રેય નથી. તેમજ પવિત્ર સ્ત્રીએ મનસા-વાચા વરેલા પતિનો ત્યાગ કરવો નહિ. કદી કુટિલજન ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તોપણ પ્રાણ જતાં પર્યંત પાતિવ્રત્યનું રક્ષણ કરવું.

૬૭ **શિક્ષા**-વિદ્યા અને વિનય બતાવનારા ગુરુની, ભક્તિથી આરાધના કરવી; કારણ કે પ્રસન્ન થયેલા વિશ્વામિત્રે રામને અસ્ત્રવિદ્યા આપી હતી.

દૃષ્ટાંત-ઋષિ વિશ્વામિત્ર પોતાના આશ્રમમાં યજ્ઞ કરતા હતા ત્યારે રાક્ષસો આવી તેમને વિઘ્ન કરતા હતા તે અડચણ મટાડવા માટે વિશ્વામિત્ર દશરથને ઘેર ગયા અને તે રાજાને કહ્યુ કે, મારા યજ્ઞમા રાક્ષસો અપવિત્ર વસ્તુ નાખી જાય છે, માટે યજ્ઞવિધિ સાંગોપાંગ પાર પાડવા તમારા બે કુમાર મને સોપો તો સારૂ. દશરથ પોતાના પુત્રોને ઘણા નાના જોઈ વિચારમાં પડ્યા કે, આને બાળકો કેમ અપાય? તેથી બોલ્યા કે 'તે તો બાળક છે, માટે મને કહો તો હુ આવું' તે ઉપરથી ઋષિ ગુસ્સો કરીને પોતાને આશ્રમે જવા તૈયાર થયા, એટલે દશરથે શાપથી ડરી પોતાના બે કુમાર તેમને સોપ્યા આ કુમારોએ પોતાની કળાથી ઋષિને રાજી કર્યા, તે ઉપરથી ઋષિએ પ્રસન્ન થઈ તેમને અસ્ત્રવિદ્યા શીખવી હતી.

સાર-ગુરુની (મોટા પુરુષની-ગુણવાનની) જો ભક્તિ કરીએ તો તે પોતાના અંતઃકરણથી વિદ્યા ભણાવે છે અને અંતકરણથી

પ્રેમપૂર્વક બતાવેલી વિદ્યા જે ફળ આપે છે, તે ફળ સારી રીતે બતાવેલી વિદ્યાથી મળી શકતું નથી.

૬૮ **શિક્ષા**—જે અવશ્ય આપવાનુ ધન હોય, તે પારકા દબાવનારા દબાવીને લે તે કરતાં આપણે આપવુ (રુડુ છે) દ્રોણાચાર્યે દ્રુપદને કેદ કરીને તેનુ રાજ્ય તેને પાછુ આપ્યુ હતુ.

દ્દષ્ટાંત—પૂર્વે બાલ્યાવસ્થામા દ્રોણાચાર્ય અને દ્રુપદને ગાઢો સ્નેહ હતો તે આશ્રમમા સાથેજ રમતા, સાથેજ જમતા અને મમતાળુ મિત્ર તરીકે રહેતા હતા દ્રુપદ, દ્રોણાચાર્યથી પ્રસન્ન થયો ત્યારે કહ્યુ કે, 'હુ જ્યારે ગાદીપતિ થાઉ ત્યારે તુ આવજે, તને નિહાલ કરીશ' પછી જ્યારે દ્રુપદ ગાદીપતિ થયો તે વેળા દ્રોણાચાર્ય તેની પાસે એક ગાય લેવા ગયા તે વખતે દ્રુપદ રાજાએ અહંકાર કરીને કહ્યુ કે, 'રાજાના મિત્ર તો રાજાજ હોય, અર્થાત્ તમે ભિક્ષુક અમારા મિત્ર ન હો!' આવા ગર્વના વેણ દ્રોણની છાતીમા વજ્ર પેઠે ચોટયા પરતુ તેનું વૈર કેમ લેવુ, તેની ચિંતામા ઘણાં વર્ષો વીતી ગયા પછી જ્યારે કૌરવો અને પાડવો તેમની પાસે શસ્ત્રવિદ્યા શિખવા લાગ્યા, અને અધ્યયન પૂરુ થઈ રહ્યા પછી તેઓએ ગુરુ પાસે પ્રાર્થના કરી કે 'મહારાજ, તમે ગુરુદક્ષિણા માગો, એટલે અમે તે આપને આપી અનૃણી થઇએ' ત્યારે દ્રોણ બોલ્યા, 'દ્રુપદને બાધીને અહીં લઈ આવો, એટલે ગુરુ દક્ષિણા મળી એમ માનીશ.' તે સાભળીને પાડવોએ કહ્યુ કે, 'પ્રથમ કોરવને મોકલો અને પછી અમો જઈશુ' ગુરુ બોલ્યા, ઠીક. પછી કોરવો ત્યાથી રથમા બેસીને ચાલ્યા, અને પાચાળ નગરપર પ્રથમ કૌરવોએ ચઢાઈ કરી દ્રુપદ પણ શહેરની બહાર નીકળ્યો અને યુદ્ધમા કૌરવોને હાકી કાઢયા પછી પાડવો (અર્જુનાદિ) ચઢયા તેમણે દ્રુપદની સેનાને હરાવી, દ્રુપદને કેદ કરી, ગુરુ પાસે બાધી આણ્યો ગુરુ દ્રુપદને જોઈ બોલ્યા—'રાજા તે દિવસે તુ જે અહકારનુ વચન બોલ્યો હતો તે યાદ છે?' "રાજા રાજાનો મિત્ર હોય" તે વચન ભૂલી તો નથી ગયો?' રાજા શરમથી નીચુ જોઈ ગયો અને કશુ બોલ્યો નહીં પછી દ્રોણે દ્રુપદને અર્ધ રાજ્ય આપી અર્ધ પોતાને કબજે કરી લીધુ

સાર—ગમે તેવી ઉચી પદવી–ધન–દોલત હોય, તોપણ તે સમે માણસે અહકાર કરવો નહી. અહકાર કરવાથી માઠી દશા આવે છે ત્યારે પાછુ પોતાને નીચું જોવુ પડે છે.

૬૯ **શિક્ષા**–પરસ્પર ધર્મ, અર્થ અને કામમાં બાધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામ સેવવો. કારણ કે સગર આદિ રાજાઓ ધર્મ, અર્થ અને કામને સાધનારા હતા.

સાર–એવી રીતે દ્રવ્ય સપાદન કરવું કે, જેમાં કંઈ પણ દૂષણ લાગે નહી, અનીતિ પણ થાય નહી, અને ધર્મને હાનિ પહોંચે નહી તેમ કામના પણ યોગ્ય રીતે ધનમાથી પૂરી પાડવી. તેમ કર્મ પણ એવી રીતે કરવો કે, જેમા આપણને છેવટે પસ્તાવુ પડે નહી. આવી રીતે જે ધર્મ, અર્થ અને કામ સપાદન કરવામા આવે તો અવશ્ય સુખ મળે છે.

૭૦ **શિક્ષા**–પોતાનુ કુલ પોતાના સમાન હોય અથવા તો અધિક હોય, પરંતુ તે કુલ કરતા વધવાની આશા રાખવી. રઘુનો વંશ ઘણો ઉચો હતો, તો પણ રામ પોતાના રઘુકુલમા અધિક મોટા થયા.

સાર–રામ રાજાની શ્રેષ્ઠતા તથા રઘુકુળના મહિમા માટે રામાયણ તથા રઘુવશ જેવા તેમા રાઘવની મોટાઇનું સારુ વર્ણન છે માણસે જેમ બને તેમ મોટા થવાની (સત્વગુણી થવાની) ઇચ્છા કરવી, પરતુ (મિથ્યા) મોટાઈ જણાવવી નહી. જો પોતામા જ ઉત્તમ ગુણો વાસ કરીને રહ્યા હોય તો કસ્તૂરીની માફક તે બહેકયા વગર રહેતા નથી.

૭૧ **શિક્ષા**–હમેશા પોતાના શરીરને તીર્થના જળવડે પવિત્ર અને પ્રકાશિત કરવુ. પાડવો લોમશ પાસેથી તીર્થનુ માહાત્મ્ય સાંભળી, તે તે ઇષ્ટ તીર્થવડે કૃતાર્થપણાને પામ્યા હતા

સાર–મહાત્મા પાસેથી ઉત્તમ તીર્થના વર્ણન સાભળવાં અને વખત આવે ત્યારે તેની યાત્રા કરવી. જ્યારે આપણે તીર્થમાં જઈશું ત્યારે જેવી ધર્મની લાગણી આપણા મન ઉપર થશે, તેવી લાગણી સાધારણ ઘર કે બીજા સ્થાનમા પ્રવૃત્તિવાળા મનુષ્યને થતી નથી; એટલા માટે ધર્મશાસ્ત્ર પણ તીર્થાટન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે.

૭૨ **શિક્ષા**–દુ:ખની વખતે ઉપયોગમાં આવે, એવી કળા

. (સંપાદન કરવા)માં શ્રમ લેવો, જેમકે વિરાટ રાજાને ઘેર અર્જુન નટ બનીને રહ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત-પાડવો ધૃતમા હાર્યા પછી એવો ઠરાવ કરીને છેલ્લા રમ્યા કે-બાર વર્ષ વનમા ને એક વર્ષ ગુપ્ત રહેવુ ધૂતમા યુધિષ્ઠિર હાર્યા ને પાચ પાડવ અને દ્રૌપદી એ સઘળાં વનમા ગયા. બાર વર્ષ વનમા કાઢ્યા પછી તેરમે વર્ષે ગુપ્ત રહેવાનો વિચાર કીધો ને ઠરાવ્યુ કે, આપણે વિરાટ રાજાના આશ્રય નીચે જવું, અને તેને જણાવ્યુ કે, મહારાજ અમે પાડવોના ઘરના નોકરો છીએ, પરતુ તેઓ પોતાના રાજ્યથી દૂર થઈ વનમા ગયા, માટે હવે અમે તમારી સેવા કરવાની આશાએ અહી આવ્યા છીએ વિરાટે તે સાભળીને તેઓની યથાયોગ્ય નિમણુક કરી યુધિષ્ઠિરને ધૂતશાળાનો ઉપરી કીધો ને તેનું નામ કક રાખ્યુ. ભીમ રસોઇઓ થયો ને બલ્લવ નામે રહ્યો સહદેવ તતીપાળ નામે ગાય ઢોર ચારવા રહ્યો ને નકુલ ગ્રથિક એવે નામે અશ્વશાળા ઉપર રહ્યો, ત્યારે અર્જુન બૃહન્નટા નામ ધરી જનાનખાનામાં નૃત્યકળા શિખવવા રહ્યો હતો

સાર-અર્જુનને નૃત્ય આવડતુ હતુ તો ત્યાં કામ લાગ્યુ, પણ તે બાબતમાં જો અજાણુ હત તો પોતાની માગણીમાં ફત્તેહ પામત નહી. માટે માણુસે ગમે તેમ પણ કોઈ જાતનો હુન્નર શ્રીમતાઇમાં પણ શીખવો, કારણ કે શીખેલુ કોઈ વખતે કામ લાગે છે.

૭૩ **શિક્ષા**-જેની બુદ્ધિ અશક્ત છતા પણ વૈરાગ્યવાળી હોય છે, તે પ્રીતિ અને વિષયનો ભોગ કર્યા છતા પણ તેમાં લપટાતો નથી. જેમ જનક રાજા રાજ્ય ચલાવતા હતા, તોપણ જળમા પડેલા કમળની માફક તેમા લપટાયા નહોતા.

દૃષ્ટાંત-જનકરાજા-જાનકીના પિતા બહુ વૈરાગ્ય વૃત્તિના હતા એ પોતાનુ રાજ્ય ચલાવતા, તો પણ યોગી-વિદેહી કહેવાયા છે, કારણ કે તે રાજ્યની ખટપટમા બધાયા નહોતા એ એટલા બધા આત્મનિષ્ઠ હતા કે, એક વખતે એમની નગરી સળગવા માડી, તો પણ ઈશ્વર આરાધનામાથી ચળ્યા નહિ ને કહ્યુ કે-એમા મારુ કંઈ બળતુ નથી મારુ છે શુ?

સાર-મનુષ્યે સઘળા રંગભોગનો ઉપયોગ કરવો, પણ અંતઃકરણથી તેમા લપટાઈ તન્મય થવું નહી, કારણ કે એકની એક બાબ-

તને જો વળગી રહીએ તો ઉલટું પરિણામ નઠારુ આવે છે. ઉદાહરણ—સાકર જો કે ગળી છે અને તેનો ગુણ સારો છે પણ ચાવીએ તો ઝાડા થાય છે. માટે થોડું સર્વ મીઠું. अति सर्वत्र वर्जयेत्.

૭૪ **શિક્ષા**—જે પોતાનો શિષ્ય ન હોય, તેની પાસેથી કંઈ પણ સેવાની આશા ન રાખે તો તેને મોટાઈ મળે, પણ સેવાનો લોભ કરે તો મોટાઈ મળતી નથી. જેમ કે બૃહસ્પતિ સવર્તની પાસે યજ્ઞની માગણી કરીને અત્યત હલકા પડ્યા હતા.

દૃષ્ટાંત—મૃત્યુલોકમા એક સવર્ત રાજા રહેતો હતો, તેને યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ, માટે તે હિમાલયના વનમા જ્યા શકર બિરાજ્યા હતા ત્યાં ગયો, અને તેમની સ્તુતિ કરવા માડી શકર સવર્તની સ્તુતિ સાભળી ઘણા પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે, 'જા તારી યજ્ઞની સર્વ સામગ્રી સુવર્ણ-મય થશે' રાજા શકરની આજ્ઞા માથે ચડાવી પોતાને ઘેર ગયો અને યજ્ઞમા વાપરવાના સર્વ વાસણો સુવર્ણના કરાવ્યા. જૂદા જૂદા બ્રાહ્મણોને તેડાવ્યા અને યજ્ઞનો સમારભ કર્યો તે વાર્તા બૃહસ્પતિના જાણવામા આવી, એટલે તે અત્યત ખેદ કરવા લાગ્યા અને છેવટે તે ખેદમા દુબળા પડી ગયા એક વખતે તેને ઘેર ઇન્દ્ર આવ્યો તેણે પૂછ્યુ કે 'મહારાજ, આપ ઉદાસીમા કેમ છો? મારા જેવા આપના સેવક તૈયાર છે, ત્યા આપને ચિંતા શાની? કહો, શા વિચારમા દુબળા દેખાઓ છો?' તે સાભળી બૃહસ્પતિ બોલ્યા, 'ઇન્દ્ર, મૃત્યુલોકમા સંવર્ત રાજા યજ્ઞ કરે છે, તેના યજ્ઞમાં પાત્ર માત્ર સુવર્ણના છે અને મોટા ઋષિઓ ત્યા યજ્ઞ કરવા પધારેલા છે મહારાજ, તે રાજા આવો અપૂર્વ સુવર્ણમય-દૈવી યજ્ઞ કરે છે, પણ તેમાં આચાર્ય તરીકે મારી નિમણુક કરી નથી, માટે મને અફસોસ થાય છે' ઇન્દ્રે કહ્યુ, 'મહારાજ, આપણે અગ્નિને ત્યા મોકલી તમારી આચાર્યની પદવી માટે કહેવરાવીએ' એમ કહી તરત અગ્નિને તેડાવી સર્વ વાર્તા સમજાવી સવર્તના યજ્ઞમા મોકલ્યો

અગ્નિ સવર્તના યજ્ઞમા ગયો-અને કહ્યુ કે, 'બૃહસ્પતિએ તમને કહેવરાવ્યુ છે કે—યજ્ઞમા આચાર્ય પદ મને આપો' તે સાભળી સવર્તે કહ્યુ કે, 'કારણ? તેમ કદી પણ થશે નહીં. તે મોટા છે, ઇન્દ્રના ગુરુ છે, વેદવિદ્યાનિધિ છે, પણ અમારા મનુષ્યના યજ્ઞમાં તેમને આચાર્યપદ આપીશુ નહીં.' તે સાંભળીને અગ્નિદેવ બોલ્યા—'યજ્ઞમા મુખ્ય દેવતાઓ ગણાય છે,

તેમા પણ યજ્ઞના દેવ ઇન્દ્ર છે, માટે ઇન્દ્રના ગુરુને જો મોટી જગ્યાએ નિમશો તો તમને પણ ઉત્તમ સ્થાન મળશે' તો પણ સંવર્તે ના પાડી તુરત જ અગ્નિ પાછા સ્વર્ગમા ગયા અને બૃહસ્પતિને કહ્યુ કે, 'સવર્તે તમારી આચાર્ય પદવી સ્વીકારી નહીં ને કહ્યુ કે, તે વેદવિદ્યાનિધિ છે, દેવગુરુ છે, પરતુ અમારા મનુષ્યના યજ્ઞમા તેમને આચાર્ય પદવી ઉચિત ગણાય નહીં માટે તે કામ તેમના પાસે કરાવવા અમે રાજી નથી' -તે સાભળતા જ બૃહસ્પતિ શરમાઇને નીચુ મુખ કરી ગયા

સાર-જ્યા પોતા ઉપર પ્રેમ-ભક્તિ હોય ત્યા જ વસ્તુની માગણી કરવી, પણ જ્યા અપમાન થાય તેમ હોય ત્યા વસ્તુની માંગણી કરવી નહી. તથાપિ જો કોઈ માગણી કરે તો તે અપમાન જ પામે છે.

૭૫ **શિક્ષા**-ઘણી પ્રીતિ બતાવનારી છતાં પણ વ્યભિચારિણી નારીનો ત્યાગ કરવો. ચંદ્રે ભોગવેલી નિંદાપાત્ર છતાં પણ તારા નામની સ્ત્રી બૃહસ્પતિને અધિક પ્રીતિ કરનારી થઈ પડી હતી, તેમ રાખવું નહી.

દૃષ્ટાંત-એક સમે બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાનુ ચદ્રમાએ હરણ કર્યું હતુ, ને તારા સાથે ગમન કરી તેનાથી બુધને ઉત્પન્ન કીધો હતો. બૃહસ્પતિએ, પોતાની સ્ત્રી ચદ્ર હરી ગયો છે એમ જાણી ઇન્દ્રને કહ્યુ, તેથી ઇન્દ્ર ચદ્ર સામા લડવા ગયો. ચદ્ર શુક્રાચાર્યને શરણે ગયો બનો સેના વચ્ચે ઘણો કલહ ચાલ્યો, ને કોઈ હઠ્યુ નહિ પછી વિષ્ણુએ આવીને સમાધાન કીધુ, ને બૃહસ્પતિ પોતાની સ્ત્રી તારાને ઘણા આદર સાથે તેડી ગયા, અને બુધ ચદ્રની પાસે રહ્યો

સાર-નીચ સ્ત્રીને પાછી ઘરમા પેસવા દેવી જોઇએ નહી, કારણ કે તેવી નારીથી ઘણાં માઠાં પરિણામ નિપજે છે.

૭૬ **શિક્ષા**-ગીત વાદિત્રમા લીન થઈ રમત ગમતમાં વ્યસની થવુ નહી. વીણાના વિનોદમાં લીન થયેલો વત્સેશ રાજા શત્રુને હાથે પકડાયો હતો.

દૃષ્ટાંત-ચડમહાસેન નામનો એક રાજા હતો. તેની પુત્રી વાસવદત્તા નામની હતી આને ભૂતળની ઉર્વશી કહીએ તો કહી શકાય એમ હતું. રાજા વત્સેશ આ કન્યાને જોઇને તેનીપર ઘણો જ મોહિત થયો જેટલે

ફરજ્જે રાજા વત્સેશના અંત કરણમા વાસવદત્તા ઉપર વહાલ હતુ, તે કરતાં અધિક કન્યાના પિતાનો આગ્રહ વત્સેશની સાથે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કરવાનો હતો પરંતુ વત્સેશ ઘણો અભિમાની હતો. તેથી તેણે એવી હઠ લીધી કે, હુ તો મારે ઘેર પરણું, તેને ત્યાં તો કદી પણ પરણવા જવાનો નથી ચંડમહાસેને એવો આગ્રહ કર્યો કે, બનતાં સૂધી તેને બાંધીને પણ અહીં લઈ આવીને મારે પરણાવવો આમ એક બીજામા ઘણા દિવસ તાણ ખેચ ચાલી, પણ કોઇનો મનોરથ પૂર્ણ થયો નહી.

મોટા માણસોમા પણ એક જાતનો દોષ હોય છે ચદ્રને કલંક ને ગુલાબને કાટા. રાજા વત્સેશમા પણ તે માફક એક વીણા વગાડવામા લીનતા-રૂપ અતિશય મોટો દોષ હતો, તે તેને ભવિષ્યમા દુ ખી કરનાર હતો

પછી રાજા ચંડમહાસેને પોતાનાં માણસો માર્ફતે તેના દોષો જાણી લઈ, એક મોટો લાકડાનો હાથી બનાવી, તેની ઉપર મરેલા હાથીનું ચામડું મઢી, તેમા ગુપ્ત માણસો પૂર્યા કે જે વત્સેશ રાજાને તરત પકડી લે ચડ-મહાસેને પછી આ હાથીને વિન્ધ્ય પર્વતમા છૂટો મૂકયો. એવામા વત્સેશ રાજાના માણસોએ તે હાથીને જોયો, એટલે તેમણે પોતાના રાજાને વાત કરી કે તરત તે રાજા તે હાથીનો શિકાર કરવા માટે વિધ્યાચલના વનમા ગયો, અને ત્યા હાથીથી ઘણે દૂર પોતાનો પડાવ નાખી પોતે તે હાથીને પોતાની પાસે બોલાવવા માટે વીણા વગાડવા મચ્યો, અને તેના સૂરમાં તલ્લીન થયો કે, તુરત હાથીમા રહેલા ગુપ્ત માણસોએ બહાર નિકળી તે વત્સેશને પકડી કેદ કરીને પરણાવ્યો હતો આ રીતે ગાયનના વ્યસનને લીધે વત્સરાજને કેદ થવુ પડ્યુ હતુ

સાર–કોઇપણ જાતનું બહુ વ્યસન રાખવુ નહીં. કેટલાંક વ્યસનો ઘણાં ગુણદાયક છે, પરંતુ ઈશ્વરભક્તિના વ્યસન વગરના સર્વે વ્યસનો અંતે પણ અસારરૂપ છે

૭૭ **શિક્ષા**–પુષ્પ જેવી કોમળ સ્ત્રી ઉપર સખ્તાઈ કરીને તેને ઉદાસી કરવી નહી; કારણ કે સૂર્યે પોતાની સ્ત્રીને નિર્ભય કરવા માટે પોતાનુ તેજ ઓછું કરાવ્યુ હતુ.

દૃષ્ટાંત–વિશ્વકર્માની પુત્રી છાયાવેરે સૂર્યે પરણ્યા હતા. છાયા સૂર્યની સાથે પરણીને જ્યારે સાસરે આવી ત્યારે તે પોતાના પતિનું તેજ સહન કરી શકી નહી, તેથી તે બાબત પોતાના પિતાને જણાવી. તેના પિતાએ

એકદમ સૂર્યને બોલાવી પોતાના ઘરમાં સરાણ હતી, તે ઉપર ચઢાવીને તેમનું તેજ ઓછુ કર્યું, એવી પુરાણમાં કથા છે તે દિવસથી છાયા સુખે રહેવા લાગી

સાર-પુરુષોએ પોતાની સફાઈ સ્ત્રીઓને બતાવવી નહી. કારણ કે તેમ કરવાથી તરત આવેલી નવલ મુગ્ધા વધૂઓ ઉલટી ગાભરી બને છે અને તેમ કરનારા સ્વામી ઉપર કમ વિશ્વાસ રાખે છે. માટે પતિ જો કોમળ વાણીથી પ્રથમ સાસરે આવેલીને વશ કરવા ધારે તો તરત વશ થઈ શકે છે. (આ ઉપરથી અમારું કહેવુ એમ નથી કે, સ્ત્રી જેમ નચાવે તેમ નાચવુ, પણ યથોચિત વ્યવહારે સ્ત્રીઓ સાથે વર્તે તો તેનો સંસારસુખ આનંદમાં ચાલે છે.)

૭૮ **શિક્ષા**-માણુસે કમળની માફક પોતાનો કોષ ધૂર્ત ભ્રમર પાસે લૂટાવી દેવો નહી. દેવતાઓએ ક્રમ પ્રમાણે સઘળી વસ્તુ લઈ લીધી, તેથી સમુદ્ર લક્ષ્મી વગરનો થઈ ગયો છે.

દષ્ટાંત-દેવતાઓ સમુદ્રનું મથન કરવા લાગ્યા ત્યારે સમુદ્રે તેમને પોતાની અંદર રહેલી અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપવા માડી જેમ જેમ ઉત્તમ વસ્તુ મળતી ગઈ તેમ તેમ દેવતાઓ તેનુ મથન કરતા ગયા અને છેવટે સમુદ્રને નિર્ધન કરી મૂકયો તે દિવસથી ઉલટો તે રત્નાકર છતાં રત્ન વગરનો થયો છે, અને તેનામા ખારાશ આવી છે

સાર-દાન આપવુ, પરતુ સઘળુ આપીને બાવા થવુ નહી. તેમ યાચકની મીઠી વાણી ઉપર રાચીને ફુલાઈ પણ જવુ નહી, કારણ કે તેમ કરેથી પરિણામે દરિદ્રતારૂપ દુઃખ વેઠવુ પડે છે.

૭૯ **શિક્ષા**-ઉપદેશરૂપી અમૃત મળ્યુ હોય, તે ફૂટેલા ઘડાની માફક ત્યાગ કરવુ નહી. અર્જુનને ગીતાના અર્થનુ વિસ્મરણ થતા તેણે ઈર્ષ્યા સહિત કલહ કર્યો હતો

દષ્ટાંત-શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જ્ઞાનની ખાતર ગીતા સંભળાવી, પણ અર્જુને તેમા કહેલા ઉપદેશને બરાબર યાદ રાખ્યો નહીં, તેથી કૌરવની સાથે યુદ્ધ કર્યું અને તેઓનો નાશ કર્યો

સાર-કોઈ પણ ગમે તેમ ઉપદેશ તરીકે જે કઈ કહે, તે ઉપદેશ અક્ષરે અક્ષર સાંભળી પોતાના મનમા ઉતારવો અને પછી સારાસાર વિચાર કરી આગળ પગલુ ભરવુ.

કવિનો હેતુ એવો જણાય છે કે, ગીતા જેવું ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રભુ મુખથી સાભળ્યા પછી પણ અર્જુનને સંસારવાસના રહી, એ આશ્ચર્ય છે.

૮૦ **શિક્ષા**–સમજુ રાજાએ કોઈ દિવસ પણ (પોતાની હયાતિમાં) રાજ્ય, પુત્રને આધીન કરવું નહી; કારણ કે ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રને રાજ્ય અર્પણ કરી તણખલાવત્ થયો હતો.

દૃષ્ટાંત–ધૃતરાષ્ટ્ર પોતે આધળો હતો, એટલે પોતાની હૈયાતીમા જ રાજ્યની લગામ પોતાના વડા પુત્ર દુર્યોધનને સોંપી હતી. દુર્યોધન જો કે ઘણો શૂરવીર હતો, તોપણ તેનામા એક એવી ટેવ હતી કે, જે કોઈ દિવસ પણ તેનો ઉદય જોવાને ચહાતી ન હોતી, આનુ નામ ઈર્ષ્યા હતુ. તેને લીધે તે કોઈ સ્થળે પણ પ્રતિષ્ટા પામતો ન હતો અને પોતાના ઘરમા અહતામા મૂઢ બની ઘરના ઘરડાઓને સુકાએલા ઝરડાં જેવા ગણતો હતો. આથી તેને ઘણા ગેરફાયદા થયા અને છેવટે મરણ પણ તેવા જ કારણથી પામ્યો. તે ધૃતરાષ્ટ્રને રાજ્યપદથી હંમેશા નિદતો હતો, તેનું માન રાખતો નહિ, અને રાજા છતા ધૃતરાષ્ટ્ર પરતત્રપણાથી રહેતો હતો

સાર–પોતાની હૈયાતીમાં પુત્રને ધન દોલત કે રાજકાજ સોંપવાથી તેના મનમાં એમ આવે છે કે, મારા પિતામાં હવે કંઈ માલ નથી; અને તે પિતાને ગણકારતો નથી, બીજાઓ તો ધન-સત્તાવાનને માન આપે છે, સતાનના હાથમાં દ્રવ્યસત્તા આવવાથી તે અધ થાય છે, મસ્ત થાય છે ને એક જુવાની તથા બીજુ ધન મળેથી યથેચ્છ વર્તે છે. આમ કરવાથી પિતા પોતાનુ અને પુત્રનું બન્નેનું બૂરું કરે છે.

૮૧ **શિક્ષા**–શત્રુપક્ષના હોવાથી દૂષણ આપવા લાયક હોય એવા લોકોની કાંધ ઉપર કાર્ય નાંખવું નહીં; કારણ કે શલ્યના અપમાનથી કર્ણ પ્રતાપ વગરનો થઈ ગયો હતો.

દષ્ટાંત–મહાભારતના યુદ્ધમા કર્ણ લડવાને તૈયાર થયો, પણ તેને યોગ્ય સારથિ નહિ હતો; ત્યારે અર્જુનના મામા શલ્યને દુર્યોધને સારથિ ઠરાવ્યો, ને તેને કહ્યુ કે 'જેમ શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનના સારથિ છે તેમ તુ મહા-બળવાન્ કર્ણનો સારથિ છે' આમ ગર્વથી ફુલાઈ રાજા છતાં શલ્ય સારથિ

થયો. કર્ણ રથમાં બેઠો અને શલ્ય રાજા તેના સારથિ તરીકે રથ હાકવા લાગ્યો. શલ્ય માદ્રિનો ભાઈ થાય, એટલે પાડવોનો મામો થતો હતો. એક સમે તે પાડવોને મળવા આવતો હતો, તેવામાં એક વિશ્રામ સ્થળ જોઇને અત્યત પ્રસન્ન થયો. તેણે તે વેળાએ કહ્યુ કે, આ જગાએ જે કોઈ કુજ બધાવે તે જે માગે તે આપુ તુર્ત જ દુર્યોધન હાજર થયો ને તેમ કીધુ, ને કહ્યુ કે તમે મને સેના સાથે મદદ કરો ધર્મસકટ આવ્યુ, પણ શલ્યે તો વેણ પાળ્યુ. યુધિષ્ઠિરને તે મળવા ગયો, ત્યારે ધર્મરાજે કહ્યુ કે, 'ફીકર નહિ, પણ તમે કર્ણના સારથિ થાઓ, ત્યારે તેનું તેજ હરજો' તેજ (એટલે ગર્વ) હવે જ્યારે એ સારથિ થયો ત્યારે પૂર્વનો સંકેત, તથા ભાણેજોનુ હિત ધારી શલ્યે રથ હાકતા હાકતા કર્ણનો તિરસ્કાર કરીને કહ્યુ કે, 'તારામા એવું બળ નથી કે, તુ અર્જુનને જિતી શકે, તે મહા પ્રતાપી છે' આવા વચન સાભળવાથી કર્ણની લડાઈમા જે હોંસ હતી, તે ઉલટી નાશ થઈ ગઈ.

સાર—શત્રુના પક્ષનો જે માણસ હોય, તે કર્મ જોગે કદી વિપક્ષમા દાખલ થયો તોપણ તેના ઉપર કોઈ કાર્યનો ભરોંસો રાખવો નહી. કારણ કે તે ગમે તેમ આડો વર્તી કાર્યસિદ્ધનો નાશ કરે છે

૮૨ **શિક્ષા**—જ્યાં સૂધી મોટેરા તરફથી માન મળે નહી ત્યાં સૂધી ફળમાં કલેશ મળે જ. જેમ કે શકરે ચદ્રમાને માથે ધારણ કરેલો છે તોપણ તે ક્ષીણ જ રહે છે.

દ્દષ્ટાંત—ચદ્રમા દક્ષની સત્તાવિશ કન્યાને પરણ્યો હતો, પરતુ તે સઘળીમા રોહિણીને જ તે માન આપતો હતો. આ ઉપરથી બીજી કન્યાઓએ તેમના પિતા પાસે જઇને વાત કરી તે ઉપરથી દક્ષે ગુસ્સો કરીને ચંદ્રમાને શાપ આપ્યો કે 'જા તુ ક્ષીણ રહીશ' એટલે કે તને ક્ષયનુ દરદ થશે.

આ શાપ જે દિવસથી થયો તે દિવસથી તે શકરના મસ્તક મણિની જગોને જો કે પામ્યો છે, તોપણ મોટેરાનો ધિક્કાર મળવાથી પાછો વૃદ્ધિ પામવાને શક્તિમાન્ થયો નથી.

સાર—મનુષ્ય કે દેવતાને ગમે તે દરજ્જો મળે, પરંતુ જ્યાં સૂધી તે પોતાના પક્ષમાં મોટેરાથી માન પામતો નથી, ત્યાં સૂધી

તેના ચહેરા ઉપર મોટાઇની લાલપ આવતી નથી. માટે ગમે તેમ ઉપાયથી પોતાના ગુરુ-કુટુંબી વર્ગમાં માન મેળવવાની ઉત્કંઠા રાખવી. *

૮૩ **શિક્ષા**–સત્પુરુષોએ પાળેલો શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહેલો આચાર ત્યાગ કરવો નહી, પણ પાળવો. સત્ય ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થવાને લીધે દૈત્યોની લક્ષ્મીનો નાશ થઈ ગયો છે.

સાર–આપણે વિચારીશુ તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે, સરલ માર્ગમાં જનારા માણસને કોઈ પણ રીતે અડચણ પડતી નથી. ઘણા લોકો પોતાની અલ્પ મતિનાં આંધળીઆ વિચારને લીધે હું પદ ધરીને જુના રસ્તાઓ ખોદી નાંખવા તરફ લક્ષ આપે છે. તેઓના અલ્પ વિચારથી, જેમ દેવતાઓ નિર્બળ છતાં પણ બળવાન્ દૈત્યોને હરાવી પોતાનુ રાજ્ય ચલાવતા અને દૈત્યો નિર્ધન થઈ આમતેમ ગોથાં ખાતા, તેમ આપણે પણ આ ભારત વર્ષમા નિર્ધન થઈ ગોથાં ખાઇએ છીએ.

૮૪ **શિક્ષા**–નાશી જનારી લક્ષ્મીને બાંધવા માટે ગુણનો *સંગ્રહ કરવો, કારણ કે ગુણહીન દૈત્યોનો ત્યાગ કરી લક્ષ્મીએ ગુણવાન્ દેવતાઓનો આશ્રય કર્યો હતો.

સાર–દૈત્યો પાસે લક્ષ્મી નથી ને દેવતાઓ પાસે તે છે એ પુરાણોક્ત કથા છે. લક્ષ્મી ગુણવાન્ પાસે રહે છે તેથી જેમ બને તેમ ગુણવાન્ થવુ, કારણ કે ગુણ સર્વને લલચાવનારો છે.

૮૫ **શિક્ષા**–મનુષ્યે પોતાના પગથી અગ્નિ, ગાય, ગુરુ અને દેવતાનો સ્પર્શ કરવો નહી, તેમ ઉચ્છિષ્ટ થયેલા મનુષ્યે ઘીનો સ્પર્શ કરવો નહી. ઉચ્છિષ્ટ થઇને ઘીનો સ્પર્શ કરનારા દૈત્યોની લક્ષ્મી નાશ પામી હતી.

સાર–શાસ્ત્રમાં અગ્નિ, ગાય, ગુરુ અને દેવને પવિત્ર ગણ્યાં છે. તેથી તેમને પગથી અડકવામાં મોટો દોષ કહેલો છે, માટે

---

* આમા ગુણ એટલે દોરી ને ગુણ એટલે ગુણ, તેનો સંગ્રહ કરવો

ગમે તેમ થાય, તોપણ તેમને પગથી અડકવું નહી અને ઉચ્છિષ્ટ હાથે ઘીને અડકવું નહીં.

૮૬ શિક્ષા–પોતાથી ચડતી કે ઉતરતી જાતિમાં વિવાહ કરવાની ઇચ્છા કરવી નહીં; કારણ કે શુક્રની કન્યા ઉપર આશક્ત થયલો યયાતિ મ્લેચ્છપણાને પામ્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–યયાતિ રાજા એક સમયે મૃગયા ખેલવા જતો હતો, એવામાં કૂવામા પડેલી એક કન્યા તેના જોવામાં આવી. તેને બહાર કાઢી એટલે તે કન્યાએ તેની સાથે પરણવાની ઇચ્છા જણાવી એનું નામ દેવયાની હતુ, ને તે શુક્રની કન્યા હતી. તેણે કહ્યુ કે તેં મારો હાથ પકડ્યો, એટલે તુજ પતિ છે પછી રાજાએ તે વાત કબૂલ કરી અને તેની સાથે ગાંધર્વ લગ્ન કરી પોતાના શહેરમાં લઈ આવ્યો. તે દૈત્યકુલોત્પન્ન કન્યા હોવાથી ધર્મ-કાર્યમા ધ્યાન આપતી નહિ, પણ વિલાસ વૈભવમાં મગ્ન રહેતી હતી, તેથી રાજા પણ તેના જેવોજ થઈ ગયો, ને છેવટે મોહમાં પડી પોતાના ધર્મકાર્ય પણ ચૂકી ગયો હતો.

સાર–સારાં ગુણવાળાં કુળની વધૂ સારા ગુણો શિખવે છે, ને અધમ કુળવાળી કન્યા અધમ માર્ગે દોરે છે. સારા ગુણવાળા કુળની કન્યામાં, તેના બાળવયથીજ ઉત્તમ ગુણે–સદાચરણે વર્ત-વાની ટેવ પાડેલી હોય છે, તેથી તે પ્રાણાંતે પણ દુર્ગુણવાળા પતિત માર્ગે જવાને ઉપદેશ કરતી નથી, ઉલટી પતિને અટકાવે છે.

૮૭ શિક્ષા–રૂપ, ધન, કુલ અને વિદ્યા વગેરેથી રહિત એવા મનુષ્યની મશ્કરી કરવી નહીં; કારણ કે વાનરમુખ નંદીની મશ્કરી કરતાં રાવણને શાપ મળ્યો હતો.

દષ્ટાંત–એક વખત રાવણ પુષ્પક વિમાનમા બેસી હિમાલય તરફ વિહાર કરવા નિકળ્યો હતો ફરતુ ફરતુ તે વિમાન જ્યાં શંકર સાથે પાર્વતી ક્રીડા કરતાં હતા તે વન પાસે ગયુ કે તરત અટક્યુ. તુરત રાવણ વિચા-રમા પડ્યો અને પોતાના મારીચ નામના સચિવને કહ્યુ કે, વિમાન અટક-વાનું શુ કારણ? તે સમજી શકાતુ નથી. ખબર કાઢતાં એવા સમાચાર મળ્યા કે, આ વનમા શકર પોતાની પ્રાણપ્રિય પાર્વતી સાથે વિહાર કરે છે, માટે વિમાન આગળ જઈ શકશે નહીં. રાવણ તે વાર્તા સાંભળી તરત

શિવજી પાસે જવા લાગ્યો માર્ગમા નદી ચોકી માટે બેઠા હતા, તેમણે રાવણને અટકાવ્યો. રાવણે નદી તરફ નજર કરી તો તેમના મુખનો આકાર વાનર જેવો દીઠો. તે જોઈ તેમની મશ્કરી કરી કે, એ વાનરા, તુ મને કોણ અટકાવનાર છે? હમણાં ચાચડપેરે ચોળી નાખીશ તે જાણે છે કે? ગર્વથી ભરેલાં આવા વચન સાંભળી નદીએ શાપ આપ્યો કે, જા, વાનર આકારના પશુઓ તારો વધ કરશે એ ઉપરથી વાનરાઓએ રાવણનો નાશ કર્યો હતો

સાર-ગર્વ જ સઘળાં દુ ખ, સંકટ અને વિપત્તિનુ કારણ છે, તે આ લોક ને પરલોકમાંથી પણ દૂર કાઢે છે ગર્વિષ્ઠ મનુષ્યને કોઈ માનતું નથી-પણ ધિક્કારે છે.

૮૮ શિક્ષા-જ્યારે ભાઇઓમાં પરસ્પર કજીઓ થાય ત્યારે તેઓને વૈર કરતાં અટકાવવા, પણ એકનો પક્ષ કરીને તેઓમા વૈર વધારવુ નહી. કૌરવ અને પાંડવના સગ્રામ વખતે બલદેવ કોઇનો વધ કરીને લજ્યા ન હોતા.

દૃષ્ટાંત-જ્યારે ભાઈ ભાઇઓમા કલહ થાય ત્યારે તેમને વારવા, પણ એકદમ એકનો પક્ષ કરી તેને ઉશ્કેરી સામાનો પરાજય કરાવવો નહીં તેમ કરવાને લીધે તેમાથી ઉલટી હાનિ થાય છે આ ઠેકાણે બલદેવનુ દૃષ્ટાત આપ્યુ, તે બરાબર દાખલો લેવા યોગ્ય છે જ્યારે કૌરવ અને પાડ વની લડાઈ થશે એવા સમાચાર બલદેવને મળ્યા ત્યારે તેમણે કૌરવને સમજાવ્યા દુર્યોધનના ગુરુ બલરામ હતા તેથી દુર્યોધને તેમની સહાય માગી, એટલે બલરામે દુર્યોધનને સમજાવ્યો, તોપણ સમજ્યો નહિ, આખરે બલરામે કહ્યુ કે-હુ કોઇને પણ મદદ નહિ કરુ. પાડવની પક્ષમા કૃષ્ણ હતા, તેથી બલરામે ધાર્યું કે, પાડવ કૌરવભાઇઓ લડે છે, તેમને ઐક્ય કરાવવાનો ઉપદેશ કરુ છુ, તો હું કૌરવ પક્ષનો ઠરુ છુ, અને તેમને માટે મારા બાંધવ કૃષ્ણ સાથે લડુ તે પણ ઠીક નહિ, કેમકે કલહભગ કરાવવાનો તો હુ ઉપદેશ દઉ છુ એમ ધારી કલહ દૂર કરવા માટે પોતે યાત્રા ગયા હતા

૮૯ શિક્ષા-સત્વગુણીએ સસારમાં સારભૂત એવો પરોપકાર કરવો, કારણ કે બુદ્ધે પોતાની બુદ્ધિ સર્વ પ્રાણીના ઉદ્ધાર કરવામાં વાપરી હતી.

સાર–માણુસે કાર્ય કરવાં, પણ તે એવાં કરવાં કે જેમાં આખી દુનિયાને લાભ થાય. જુઓ કે બુદ્ધ શાક્યમુનિએ સંસાર ત્યાગ કર્યો, પણ એવુ કાર્ય ઉઠાવ્યુ કે, જેમા હજારો હિસકને હિસા કરતા બંધ પાડ્યા

૯૦ **શિક્ષા**–નિર્ધન ભાઇનું પોષણ કરવુ અને દુ:ખી હાલતમા આવેલા મિત્રનુ પાલન કરવુ. જેમ કે યાચકોના કલ્પદ્રુપ એવો બલિરાજા બંધુ અને મિત્રનુ પોષણ કરતો હતો.

દૃષ્ટાંત–આ એક માત્ર નીતિ વચનજ છે જ્યારે બલિરાજાને રાજ્ય મળ્યુ ત્યારે તેણે પોતાના કુટુંબીઓ અને મિત્રોનુ પોષણ કર્યું હતું

સાર–જેમ બને તેમ પોતાના ગરીબ ભાઈ અને ગરીબ કુટુંબીઓનુ પોષણ કરવુ, એ સદ્ધર્મ ને સદ્વૃત્તિનું લક્ષણ છે

૯૧ **શિક્ષા**–મારણ આદિ ઘણી ભયંકર અભિચાર ક્રિયા કરવી નહી કારણ કે લક્ષ્મણે કૃત્યા વગેરે અભિચાર ક્રિયા કરનારા ઇન્દ્રજિતને માર્યો હતો.

દૃષ્ટાંત–ઇંદ્રજિતે કૃત્યા એટલે કાલિ આદિને સાધી હતી, અને મારણ મત્ર વગેરે પણ જાણતો હતો તેને લક્ષ્મણે મારી નાખ્યો હતો, કારણ કે તે જો વધારે જીવત તો બીજા કેટલાએકને દુ:ખ આપત ઇન્દ્રજિત એ એક રીતે લક્ષ્મણનો જમાઈ હતો, ને જમાઇનુ સરક્ષણ કરવુ જોઇએ, પણ તે સંકટકારક હોવાથી જ માર્યો હતો

સાર–બનતા સૂધી અધમ મંત્ર તત્રના પ્રયોગો કરવા નહી, નહિતર પરિણામે દેહની પણ હાનિ થાય આપણા દેશમાં મત્ર તત્ર વિદ્યાવાળાની એવી અવસ્થા જોવામાં આવે છે.

૯૨ **શિક્ષા**–પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય અવસ્થા ભોગવવી અને ત્યારબાદ ગૃહસ્થાશ્રમ ગ્રહણ કરવો પછી વાનપ્રસ્થ થઈ છેવટે યતિ થવુ કારણ કે યયાતિ વગેરે રાજાઓ ક્રમ પ્રમાણે આશ્રમમાંથી આશ્રમમા ગયા છે

સાર–ત્રણે વર્ણમાં જનોઈ આપવામાં આવે ત્યારપછી બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવુ પડે છે. બ્રાહ્મણને આઠમે વર્ષે જનોઈ દેવામા

આવે છે અને ત્યારપછી આઠ વર્ષ સૂધી બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવાનુ છે. ક્ષત્રિયને અગિયારમે વર્ષે જનોઈ દેવામાં આવે છે. તે બાવીશ વર્ષનો થાય ત્યાંસૂધી બ્રહ્મચર્ય પાળે, અને વૈશ્યને બારમે વર્ષે જનોઈ દેવામાં આવે છે અને ચોવીશ વર્ષનો થાય ત્યાસૂધી બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળે છે આમ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પાળીને પછી ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવે છે. જ્યારે વનમાં રહેતાં તીવ્ર વૈરાગ્ય આવે છે ત્યારે તે યતિ થાય છે, આવી રીતે એક આશ્રમમાંથી બીજા આશ્રમમાં ઉત્તરોત્તર જવુ ઉચિત ગણાય છે, પરતુ આશ્રમનો લોપ કરવાથી ઉલટો દોષ લાગે છે. જો ગૃહસ્થાશ્રમ નહિ ભોગવ્યો હોય તો તેમા આસક્તિ થવાથી બીજા આશ્રમમાંથી તે પડે છે.

૯૩ **શિક્ષા**—ઘણી ધનની સપત્તિ હોય તેને પોતાને હાથે વાપરવી; જ્યારે અગસ્ત્ય વાતાપિને ખાઈ ગયા ત્યારે બીજાએ ભડારનો ખર્ચ કર્યો હતો

દૃષ્ટાંત—અગસ્ત્યે વિવાહમા ખર્ચ કરવા માટે ધન મેળવવાની ઇચ્છાથી રાજાઓની પાસે જઇને કહ્યુ કે, મારે ધન જોઇએ છીએ રાજાઓએ પોતાની આવક અને જાવક બન્નેના આકડા બતાવી આપ્યા, તે ઉપરથી અગસ્ત્યને એમ નિશ્ચય થયો કે, આમની પાસે કઈ વિશેષ દ્રવ્ય નથી તેમણે ધાર્યુ કે ઇલ્વલ પાસે જઇએ, તો પૈસા મળે તેથી તે તેને ત્યા ગયા તેણે રાજાઓ અને તે ઋષિને માન આપી પોતાના ભાઈ વાતાપિને મારી તેનુ ભોજન તેઓને પીરસ્યુ. એમ ધારીને કે તે પેટમા જઇને અગસ્ત્યનુ પેટ ફાડી નાખશે એ જોઈ રાજાઓ ગભરાટમા પડ્યા અગસ્ત્યે તેમને ધીરજ આપી, પોતે તેને જમી ગયા પછી ઈલ્વલે તેના ભાઇને હાક મારી કે અગસ્ત્ય બોલ્યા, તે તો મારા ઉદરમાં પચી ગયો, હવે બહાર આવશે નહીં, તે જોઈ ઇલ્વલ તેના ચરણમા પડ્યો અને બોલ્યો કે, 'તમારે શુ જોઇએ છીએ'? અગસ્ત્યે કહ્યુ કે 'આ રાજાઓને લાખ લાખ સોના મહોર આપ અને મને બે લાખ આપ' તે સાભળી પેલાએ તરત તે પ્રમાણે આપીને સઘળાને વિદાય કર્યા, કેમકે તે બળવાન્ હતો, છતા જાણતો હતો કે, આ ઋષિ મને પણ મારી નાખશે અને તેથી અનેક જનના પેટ ચીરીને સંઘરેલુ વાતાપિનું દ્રવ્ય તાત્કાળ ઇલ્વલને આપવુ પડ્યુ

સાર-દેખીતું છે કે ઘરનો ખર્ચ યોગ્ય કાર્યમાં જાતે કરવો જોઇએ.

૯૪ **શિક્ષા**-જે પરિણામે સંતાપ કરનારું હોય, તે જન્મ પર્યંત કરવું નહી. કારણ કે જેનું એક મસ્તક બાકી રહેલું હતું એવા રાવણે સીતાના કલેશનું સ્મરણ કર્યું હતું

દૃષ્ટાંત-રાવણે રામની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યુ, તેમાં છેવટે સગ્રામમા તેના નવ મસ્તક ઉડી ગયા અને એક મુખ્ય મસ્તક રહી ગયુ ત્યારે તેના મનમા પાશ્ચત્તાપ થયો કે 'મેં સીતાનું હરણ કર્યું પરંતુ તેથી અતિ કષ્ટ સહન કરવુ પડ્યુ શુ કરવુ, જે અદૃષ્ટમા લખ્યુ હોય તે મટવાનુ નથી' પણ આવા અતકાળના પાશ્ચાત્તાપથી લાભ શો? એ હિચકારાપણુ દર્શાવનારુ હોવાથી તેની નિંદા થઈ છે.

સાર-ટેક જાળવવાના સંબંધમા આ બોધ છે જે ટેક લીધી તે છોડવી નહિ. છોડેથી હાંશી ને હસારત બંનો થાય છે

૯૫ **શિક્ષા**-જ્યારે વૃદ્ધપણાથી કેસ સફેત થાય ત્યારે તપોવનમાં જવાની ઇચ્છા કરવી, પોતાની છેવટની અવસ્થામા કુરુ વગેરે ધીર રાજાઓ વનમાં ગયા હતા.

સાર-માણુસની બાલ્યાવસ્થા રમત ગમતમાં જાય છે. જ્યારે તરુણાવસ્થાનો આરંભ થાય છે ત્યારે લલનાની મધુરતામાં મોહ પામીને ફસાઈ પડે છે અને તે પછીની કંઇક અવસ્થા સંસારના વ્યવહારમાં ગાળવી પડે છે. માટે બાકીની વૃદ્ધાવસ્થામાં સર્વ સંસારજાગ તજી, માણસે મુક્તિ સુખ મેળવવા માટે એકાંત પુણ્ય તીર્થ-પવિત્ર ભૂમિમા વાસ કરવો

૯૬ **શિક્ષા**-જ્યારે માણુસ વૃદ્ધ થાય છે, ત્યારે તેને જન્મ-જરા સસારના બંધન નાશ કરવાની ઇચ્છા થાય છે. વિદુરે આત્મજ્ઞાન સપાદન કરી જન્મ જરાનો નાશ કર્યો હતો

દૃષ્ટાંત-વિદુરે ભારત આદિ સગ્રામમા અનેક યોધાનો નાશ થયો જોઈ વિચાર્યું કે, આપણે પણ આ અજ્ઞાનાવસ્થામા મરણ પામશુ, માટે જ્ઞાન મેળવવુ જોઇએ એમ વિચારી મૈત્રેય પાસેથી આત્મજ્ઞાન મેળવ્યુ હતુ (જુઓ ભાગવતનો ત્રીજો ચોથો સ્કધ.)

સાર–માણુસે સંસાર વ્યવહારમાં જ પડયું રહેવું નહીં, પણ ભવિષ્યમાં સુખ મળે એવા અનેક જ્ઞાનાદિ ઉપાયો લેવા.

૯૭ **શિક્ષા**–માણુસે વૃદ્ધાવસ્થા થાય ત્યારે જ્ઞાનદષ્ટિથી સનાતન પરમાત્માના સ્વરૂપની ઓળખાણુ કરવી. શુક આદિ મુનિઓ અને શાંતવન આદિ રાજાઓ સનાતન પરબ્રહ્મનાં દર્શન કરી યોગીઓ થયા હતા.

સાર–પૂર્વાવસ્થામાં માણુસ વ્યવહારને લીધે કંઈ પણ પારલૌકિક પદાર્થ જાણી શકતો નથી. માટે જ્યારે ઉત્તરાવસ્થા–વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે તેણે ઈશ્વર અને જીવના ઐકયપણાનું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવી શુભ ગતિ–ભક્તિ મેળવવી.

૯૮ **શિક્ષા**–મરણુનો કાળ જેને પાસે આવ્યો હોય અથવા તો પોતે મરી ગયો હોય, તોપણુ જેનાં ઘણાં પુણ્ય હોય તે મરતો નથી; કારણુ કે માંધાતા વગેરે રાજાઓ યશરૂપી કાર્યોને લીધે હજુ ચિરંજીવ છે.

સાર–જેમ બને તેમ યશનો સંચય કરવો કે, જેથી આ કાયા પડી જાય તોપણુ આપણે અમર થઈએ.

૯૯ **શિક્ષા**–મરણુ સમયે સર્વ આપત્તિઓને દૂર કરનારા સતોષ આપનાર વિષ્ણુનુ સ્મરણુ કરવુ. કારણુ કે બાણુશય્યામાં સૂતેલા ભીષ્મે શ્રીપરમાત્માનું સ્મરણુ કર્યું હતુ.

દૃષ્ટાંત–મહાભારતના યુદ્ધમા દશમે દિવસે ભીષ્મ પડ્યા, ને તેઓ યુદ્ધના અંતકાળ સુધી બાણુશય્યાપર પડી રહ્યા. શરીરમાં બાણો પરોવાયાથી અનત વેદના થવા માંડી, છતા તે વેળાએ પણ શ્રીપરમાત્માનું નામ મોઢામાથી મૂકયુ નહિ. અંતકાળ પર્યંત તેઓએ પ્રભુને વિસાર્યા નહીં. તેઓ જાણુતા હતા કે, પ્રભુનુ નામ અમર સુખનુ ધામ છે. જો કે ભીષ્મપિતામહ પુણ્યાત્મા, સત્યવાદી ને બ્રહ્મનિષ્ઠ હતા, તોપણુ અંતે પ્રભુનું જ નામ સુખ આપનાર છે, એમ માન્યુ હતું.

૧૦૦ **છેવટ**–શ્રીવ્યાસદાસના નામથી ઓળખાતા ક્ષેમેંદ્ર કવિએ ઘણાં શાસ્ત્રો વિચારી ટુંકામાં સત્પુરુષને શ્રવણુ અને મનન કરવા યોગ્ય આ ચારુચર્યા પ્રકટ કરી છે.

સસ્તું સાહિત્ય-"ગુજરાતી"ના ગ્રાહકોને જ

પુસ્તકનું નામ	કિંમત.
૧ જૂનુ નર્મગદ્ય-વધારા ને કવિની છબી સાથે	૧- ૪-૦
૨ ગુજરાત સર્વસંગ્રહ-કવિ નર્મદનો રચેલો અને સરકારે છપાવેલો	૧- ૦-૦
૩ દેશવ્યવહારવ્યવસ્થા-કવિ નર્મદનો ન છપાયલો અર્થશાસ્ત્રનો ઉત્તમ ગ્રંથ	૦-૧૪-૦
૪ ધર્મવિચાર-અદ્વિતીય નિબંધોનો સંગ્રહ	૦-૧૨-૦
૫ નર્મકવિતા-સુરત મીશન પ્રેસમા છપાયલી	૦- ૨-૦
૬ નર્મકવિતા-સુરત સોદાગર પ્રેસમા છપાયલી	૦- ૧-૦
૭ રામજાનકી દર્શન (નાટક)	૦- ૬-૦
૮ સારશાકુન્તલ (નાટક)	૦- ૪-૦
૯ બાળકૃષ્ણવિજય (નાટક)	૦- ૪-૦
૧૦ ગંગા-ગુર્જર વાર્તા (શિવાજીની સુરતની લૂટ)	૦- ૮-૦
૧૧ ઘાસીરામ કોટવાલ-પેશ્વાના વખતની બહુ રમુજી ચાનક અને જ્ઞાન આપનારી વાર્તા	૦- ૪-૦
૧૨ વેદોક્ત ધર્મપ્રકાશ-વિષ્ણુબાવા બ્રહ્મચારી કૃત એ ગ્રંથમા ધર્મના ઘણા ગૂઢ વિષયોના સાદી ભાષામા એવા સચોટ ખુલાસા આપ્યા છે કે, જેવા બીજે સ્થળે ભાગ્યે જ વાંચવામા આવશે.	૦-૧૪-૦
૧૩ ધાતુસંગ્રહ-ટેલર અને વૃજલાલ શાસ્ત્રીનો રચેલો અને સરકારે છપાવેલો	૦- ૬-૦

પુસ્તકનું નામ	
૧૪ એમ. એ. બનાકે ક્યોં મેરી મીટ્ટી ખરાબકી	૧
૧૫ આજકાલનો સુધારો કે રમણીય ભયંકરતા	૧
૧૬ વિલાયતી વિલાસમા ફેશનબાઈ ખલાસ	૧
૧૭ ભાગવત એકાદશસ્કંધ-મૂળ-ભાષાંતર-ચિત્ર પાકું પુઠુ સુદર કાગળ	૧
૧૮ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વનું હિન્દુસ્તાન	[illegible]
૧૯ બોધવચન-પરમહંસ રામકૃષ્ણના	[illegible]
૨૦ શુક્રનીતિ	૧
૨૧ જનાનખાનાની બીબી	[illegible]
૨૨ મુક્તમાળા	[illegible]
૨૩ રાસેલાસ	૦- ૭-૦
૨૪ દિનાર્બસ	૦- ૭-૦
૨૫ મુરખો	૦- ૬-૦
૨૬ સવિતા સુદરી	૦- ૪-૦
૨૭ ચતુરસિંગ	૦- ૪-૦
૨૮ હાથના કર્યાં હૈયે વાગ્યા	૦-૧૨-૦
૨૯ મિસરની મહારાણી	૦-૧૦-૦

ઉપરની સઘળી ચોપડીઓનો ટપાલ ખર્ચ જૂદો પડશે

અમારા એજંટો પાસેથી લેનાર ગ્રાહકને રૂપિયે એક આનો વધુ ટપાલનો આપવો પડશે.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:-

"ગુજરાતી" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુન બીલ્ડીંગ ફોટ સર્કલ-મુંબઈ.